

Nummer

Respons 7

2005

Mededelingen van het Meertensinstituut

Colofon

Respons
Mededelingen van het Meertens Instituut

Samenstelling en redactie

Doreen Gerritzen en Astrid Verburg

Redactiesecretariaat

Meertens Instituut
Postbus 94264
1090 GG Amsterdam

Vormgeving

Ineke Meijer

Omslag

Afbeelding van Kortjakje in een begin
20e-eeuwse kinderliedbundel.

ISSN 1386-3789

Inhoud

Voorwoord	3
Mathilde Jansen	
<i>Jimme kinne krek sò fole eilanders as de bok Spaans</i>	
<i>De taal van de Wadden in vogelvlucht</i>	5
Irene Stengs	
<i>Dweilen en andere rituelen in Kneuterburcht en omstreken.</i>	
<i>Een etnografische verkenning van het carnaval in</i>	
<i>Amsterdam-West</i>	14
Ton Goeman en Boudewijn van den Berg	
<i>De unieke Morfologische Atlas van de Nederlandse</i>	
<i>Dialecten (MAND), Deel I Waarom een atlas?</i>	26
Martine de Bruin	
<i>Was Kortjakje schoolziek?</i>	36
Koos Schell	
<i>De collecties van het Meertens Instituut</i>	41
Verschenen	45

Voorwoord

In deze nieuwe *Respons* vindt u een levendig beeld van het onderzoek dat op het Meertens Instituut plaatsvindt. Ook maakt duidelijk dat uw antwoorden in de vragenlijsten nog steeds dankbaar gebruikt worden. Dit jaar zijn immers twee van onze atlasprojecten tot een goed einde gebracht. Zowel de Syntactische Atlas van Nederlandse Dialecten als de Morfologische Atlas van Nederlandse Dialecten is zowel online als op papier te raadplegen. Deze hadden niet gemaakt kunnen worden zonder uw hulp, zowel in schriftelijke vragenlijsten als bij mondelinge interviews. Ton Goeman en Boudewijn van den Berg geven in hun artikel enkele voorbeelden van wat je taalkundig in de MAND kunt vinden.

Iemand die niet alleen naar de taalkundige aspecten van dialect kijkt, maar ook naar de attitude van dialectsprekers en niet-dialectsprekers is Mathilde Jansen. Zij heeft veel onderzoek gedaan naar de taal die op de Waddeneilanden gesproken wordt, en hoe de oorspronkelijke bewoners en de nieuwkomers daar tegenover staan.

Irene Stengs rekent af met het vooroordeel dat boven de rivieren geen carnaval gevierd wordt. Hoewel heel kleinschalig, wordt er onder andere in Amsterdam carnaval gevierd. In het kader van het onderzoek naar regionale feestcultuur in Nederland is het juist interessant om dit feest vanuit een niet voor de hand liggende regio als Brabant of Limburg te bekijken.

Behalve aan wetenschappelijk onderzoek doet het Meertens Instituut ook aan documentatie en dienstverlening. Dit is in *Respons* altijd een beetje onderbelicht gebleven. Dit terwijl bij ons dagelijks allerlei vragen binnenkomen die te maken hebben met het onderzoeksterrein. In dit nummer komt daar verandering in. Martine de Bruin beantwoordt de vraag: Wat had Kortjakje eigenlijk?

In deze *Respons* vindt u ook een stuk over onze collecties. Uiteraard worden voor de bibliotheek veel boeken en tijdschriften aangekocht. Maar een groot deel bestaat ook uit allerhande verzamelingen die door de jaren heen in handen van het Meertens Instituut zijn gekomen. Koos Schell vertelt u er meer over.

Rest mij nog u veel leesplezier te wensen met *Respons* nummer 7.

Jimme kinne krek sò fole eilanders as de bok Spaans

De taal van de Wadden in vogelvlucht

Mathilde Jansen

Op Schiermonnikoog bestaat er voor nieuwkomers de mogelijkheid om een cursus *eilanders* (dit is het dialectwoord voor ‘Schiermonnikoogs’) te volgen. In de jaren negentig dreigde deze te verdwijnen omdat er te weinig animo voor was, maar tegenwoordig zijn er weer genoeg deelnemers (circa dertig per jaar) om de cursus in stand te houden. Op Oost-Terschelling volgen kinderen op de lagere school lessen in het plaatselijke dialect, het Aasters (het dialectwoord voor ‘Oosters’ of ‘Oost-Terschellings’). Toch zijn er maar weinig kinderen die het Aasters nog echt goed beheersen. Wel wordt het dialect gebruikt voor huisnaambordjes, menukaarten, advertenties etcetera. Op Vlieland is eigenlijk al heel lang geen sprake meer van een dialect, maar tegenwoordig praten veel twintigers en dertigers wel een taaltje dat doet denken aan het oude dialect. Op Texel is een paar jaar geleden voor het eerst een dialectdictee georganiseerd, wat een groot succes was.

Is er sprake van een hernieuwde belangstelling voor het dialect? Is er überhaupt nog toekomst voor deze ‘vergeten dialecten’ nu het toerisme op de eilanden zulke grote vormen aanneemt? Voordat ik deze vragen beantwoord, zal ik in het kort de achtergrond van deze dialecten beschrijven en ingaan op de rol die het dialect in de huidige tijd op de Waddeneilanden speelt.

... EEN STUKJE GESCHIEDENIS

De dialecten van de Waddeneilanden worden traditioneel ingedeeld bij het Westfries (Texels en Vlielands), het Fries (Aasters en Westers op Terschelling, Schiermonnikoogs) en het Stadsfries (Amelands en Midslands op Terschelling). Wat ze gemeenschappelijk hebben, is dat in al deze dialecten nog Friese kenmerken zijn terug te vinden. Dit is niet zo gek als je bedenkt dat de oorspronkelijke bewoners van de eilanden Friezen waren. Toch hebben de eilanddialecten in de loop der tijd ontwikkelingen ondergaan waardoor ze nu nogal afwijkend zijn van de Friese vastelanddialecten. Dit heeft alles

te maken met het feit dat de eilanden altijd min of meer geïsoleerd zijn geweest, maar anderszijds juist in contact zijn gekomen met heel verschillende bevolkingsgroepen. Door het isolement waarin de eilanden vroeger verkeerden hebben, zijn in het Schiermonnikoogs bijvoorbeeld nog Oudfriese relicten aan te wijzen die in het Vastelandsfries nagenoeg verdwenen zijn. Op de eilanden zijn het vooral de vrouwen geweest die het oude dialect in stand hebben gehouden. De mannen voeren immers het grootste gedeelte van het jaar op zee en namen kenmerken van allerlei vreemde talen in hun eigen dialect over. De eilander kinderen werden voornamelijk opgevoed door hun moeders, waardoor soms heel oude dialectkenmerken behouden bleven. Toch zijn er ook vreemde invloeden te ontdekken. Het Texels en het Vlielands hebben veel woorden gemeen met de dialecten uit het voormalige Zuiderzeegebied, zoals Urk en Marken, en wijken daarin af van de andere Westfriese dialecten. Ook de dialecten van Wieringen en Enkhuizen zijn afwijkende dialecten in het Westfries door hun eeuwenlange gerichtheid op zee.

Op Vlieland was de zeevaart van levensbelang, omdat er op dit eiland weinig mogelijkheid was om landbouw te bedrijven. Toen de handel in de Franse tijd zo goed als plat kwam te liggen en in de periode erna de betekenis van het Waddengebied als doorvaarroute voor grote schepen uit Amsterdam afnam met de komst van het Noordhollands Kanaal, konden de Vlielanders zichzelf dan ook niet meer bedruipen en werden ze gedwongen elders een nieuw bestaan op te bouwen. In 1921 heeft de provincie Noord-Holland zelfs overwogen om Vlieland te ontruimen. Dit is echter niet gebeurd en al spoedig vestigden zich op het eiland allerlei nieuwe mensen. Voor het Vlieland dialect bleek dit catastrofaal. Er wordt al ruim een eeuw Nederlands gesproken, met een lokaal accent. Op Vlieland en ook op Texel wordt een Westfries accent gesproken, omdat deze eilanden, net als de rest van Noord-Holland, veel eerder onder Hollands bestuur zijn gekomen dan de rest van de Waddeneilanden. Toch treffen we ook in de Westfriese dialecten – de naam zegt het eigenlijk al – nog Friese relicten aan. Over het algemeen kunnen we stellen: hoe oostelijker je komt, hoe meer Friese kenmerken je aantreft in de eilanddialecten. De eilanden Texel en Vlieland zijn het minst Fries, terwijl het eiland Schiermonnikoog in zekere zin nog ‘Frieser’ is dan de Friese dialecten die op het vasteland gesproken worden, omdat het Oudfriese vormen heeft bewaard.

In de dialecten van Terschelling en Ameland is de verdeling Hollands-Fries ongeveer half om half. Opvallend is dat op beide eilanden verschillende dialecten kunnen worden onderscheiden. Zo zijn er op Terschelling drie dialectvariëteiten aan te wijzen: het Westers, het Midlands en het Aasters.

Het dialect van Midsland (Midden-Terschelling) is, evenals het Amelands, een mengdialect: het bestaat uit zowel Hollandse als Friese elementen. Dit komt onder andere doordat deze eilanden van de zestiende tot de achttiende eeuw onder Hollands bestuur hebben gestaan. Op Terschelling was dit bestuur gezeteld in Midsland. De eilander bevolking nam langzamerhand de taal van deze hoge heren over, omdat dit meer prestige bezat dan het lokale dialect. Ook de vele handelscontacten met Holland hebben bijgedragen aan de verhollandsing van deze van oorsprong Friese dialecten. Dit Hollands-Friese mengkarakter hebben het Midslands en het Amelands overigens gemeen met het Stadsfries, dat in de Friese steden gesproken wordt. Ook hier namen Hollandse ambtenaren in de 16e eeuw het roer over, waardoor de stadsdialecten sterk verhollandsten. Toch zijn de mengdialecten op de eilanden afwijkend van het Stadsfries. Dit heeft enerzijds te maken met hun isolement binnen het Friese taalgebied, anderszijds met de vele contacten die zij door de scheepvaart hebben gelegd in de rest van Nederland, en dan met name in Amsterdam en omstreken.

Naast de mengeling van Hollandse en Friese taalelementen hebben de Waddendialecten met elkaar gemeen dat ze vreemde invloeden hebben ondergaan. Door de gerichtheid op zee waren er door de eeuwen heen altijd contacten met heel verschillende bevolkingsgroepen. Op deze manier zijn woorden als *horri op* (Terschellings voor 'schiet op'; Engels 'hurry up'), *hors* (Terschellings voor 'paard'; Engels 'horse') en *dong* (Schiermonnikoogs voor 'mest'; Engels 'dung') wellicht in de taal binnengedrongen, hoewel een aantal van deze Engels lijkende woorden ook te herleiden is uit het Fries, dat veel overeenkomsten heeft met het Engels. Tegenwoordig hebben de eilanders op een andere manier te maken met mensen van verschillende nationaliteiten, namelijk door het toerisme. Toch is het niet zo dat er met de komst van het toerisme op de eilanden veel Duitse of anderstalige woorden in de dialecten zijn binnengeslopen. Het toerisme drukt op een andere manier haar stempel op het dialect: doordat de eilanders veelvuldig overstappen op het Duits, het Engels en niet te vergeten het Nederlands, wordt het dialect in veel mindere mate gesproken. Dit heeft natuurlijk tot gevolg dat ze het dialect minder goed gaan beheersen. Bovendien verhollandst het dialect steeds meer, omdat men het minder goed kan onderscheiden van het Standaardnederlands. Het plaatselijke dialect wordt alleen nog gebruikt wanneer de eilanders onder elkaar zijn. Dit is tegenwoordig vooral in het winterseizoen het geval, omdat er dan minder werk is (zo'n tachtig procent van de eilanders verdient zijn brood in de toeristische sector) en men meer tijd heeft om zich in het lokale verenigingsleven te storten. Van oudsher is het verenigingsleven op

de eilanden heel belangrijk: vroeger was de doorsnee eilander bij vier à vijf verenigingen actief. Tegenwoordig is dat veel minder, omdat het toerisme de afgelopen decennia zo is toegenomen. Toch hebben de eilanders het 's winters net zo druk met hun verenigingen als 's zomers met de toeristen. Dit actieve verenigingsleven is typerend voor kleinere gemeenschappen. Het zorgt voor dichte netwerken in die gemeenschappen en werkt op die manier behoudend voor de lokale dialecten. Die verbondenheid binnen de lokale bevolking wordt op de eilanden overigens ook in stand gehouden door lokale feesten. Het bekendste is wel het Sunderklaasfeest, dat op alle eilanden nog gevierd wordt, hoewel ieder eiland er zijn eigen karakter aan geeft. Op alle Waddeneilanden gaan rond 5 december (op Texel op 12 december) mannen en soms ook vrouwen vermomd de straat op. Op enkele eilanden worden nieuwtjes van het afgelopen jaar nagespeeld, maar overal gaat het erom dat de 'speulers' onherkenbaar zijn voor het publiek. Pas later op de avond ont-
doen de spelers zich in de kroegen van hun maskers. Naar buiten toe wordt er weinig ruchtbaarheid gegeven aan dit typische eilander gebruik: tijdens dit feest wil de eilander bevolking onder elkaar zijn en heeft men liever geen

Koninginnedag 2004 in Hollum: met kóffe naar ut lân 'met koffie naar 't land' (foto: Fam. Borsch)

'pottekijkers'. De lokale gebruiken leiden namelijk nogal eens tot onbegrip bij mensen van buiten. Om het eigen karakter van dit soort feesten te benadrukken wordt regelmatig gebruik gemaakt van het dialect. Met het Texelse Ouwe Sunderklaas wordt tijdens de optocht weinig gesproken; daarvoor in de plaats maakt men gebruik van tekstborden, die dikwijls in het dialect zijn opgesteld. Ook met Koninginnedag komen

we op Ameland dialectteksten tegen in de traditionele rijstoet, waarin allerlei voorstellingen te zien zijn op boerenkarren.

... DIALECTBEHOUD OP AMELAND

Hoewel het dialect tijdens dit soort lokale feesten nog een belangrijke rol vervult, worden de Waddendialecten toch in steeds minder situaties gebruikt. Op de meeste eilanden wordt het dialect alleen nog door de oudere generaties gesproken. Het eiland Ameland vormt hierop echter een uitzondering: nog zo'n 85 procent van de jongeren spreekt dagelijks Amelands. Hoe is dit te verklaren? Als we Ameland met een eiland als Texel vergelijken, kunnen we stellen dat het bevolkingsaantal veel kleiner is (3500 tegenover 14.000), dat de toeristenstroom kleiner is in exacte aantallen (maar de verhoudingen verschillen niet zoveel met die op Texel) en dat de verbinding met de vaste wal moeilijker is. Op Ameland hebben we dus te maken met een beslotener gemeenschap dan op Texel: de gemeenschap is kleiner en daarom hechter, en er is minder contact met de vaste wal. Hierdoor blijft het lokale dialect langer in stand. Een belangrijker factor echter is het aantal niet-autochtone bewoners in de gemeenschap, dat op Texel groter is dan op Ameland. Dit zal op zijn beurt te maken hebben met het eerder genoemde: omdat Texel een iets minder besloten karakter heeft, is het makkelijker voor niet-eilanders om zich hier te vestigen; bovendien zal de afstand tot de vaste wal weinig mensen ervan weerhouden om op het eiland te gaan wonen. Texelse jongeren lijken ook minder gehecht te zijn aan hun geboortegrond. Veel van hen blijven ook na hun studietijd in de Randstad hangen. De Amelander jeugd daarentegen heeft een veel sterkere band met het eiland en met de Amelander gemeenschap. Om te studeren moeten deze jongeren vaak op hun zestiende al het ouderlijk huis verruilen voor een flatje in Leeuwarden. Toch blijven zij tijdens hun studie de contacten met de Amelander gemeenschap onderhouden: de studenten delen hun flats over het algemeen met andere Amelanders, en het grootste deel van hen gaat ieder weekend naar het eiland. Vaak kunnen de jongeren niet goed aarden in de Friese steden, en keren ze na hun studie terug naar Ameland, daar schuiven ze zelfs hun carrièreperspectieven voor opzij. Deze sterke gehechtheid aan het eiland en de eilander gemeenschap heeft alles te maken hebben met de kleinschaligheid ervan, die nog eens versterkt wordt door de sterke gerichtheid op het eigen dorp.

... OOST VERSUS WEST

Al eerder werd gesproken over een oost-west verschil in het Waddengebied: hoe oostelijker je komt, hoe 'Frieser' de mensen spreken. De bewoners van de Friese eilanden zullen echter altijd ontkennen dat zij Fries spreken. Zij

willen zich duidelijk onderscheiden van de mensen van de vaste wal; dat geldt overigens voor de bewoners van alle Waddeneilanden. In de Waddendialecten tref je verschillende woorden aan voor niet-eilandbewoners: *overkonters* (Texels, letterlijk ‘overkanters’); *fraimd schyt* (Schiermonnikoogs, letterlijk ‘vreemde schijt’); *seumerfeugels* (Texels, letterlijk ‘zomervogels’, voor ‘badgasten’); *freemden* (Amelands voor ‘mensen van de vaste wal’). Het grappige is dat men zich op Ameland aan de oostkant ook nog eens wil onderscheiden van de westkant van het eiland. Dat is ook te zien aan de taal, waarin twee aparte variëteiten kunnen worden onderscheiden: een oostelijke en een westelijke variëteit. Deze varianten van het Amelands verschillen van elkaar in klank, maar ook bijvoorbeeld in de verkleinwoordvorming (aan de westkant is een pannetje een ‘pantke’; aan de oostkant spreekt men van een ‘pantje’). Sommige woorden zijn typisch voor de oost- dan wel de westkant. Het woord *poentke* (‘zoentje’) bijvoorbeeld wordt alleen aan de westkant gebezigd, terwijl men in het oosten alleen het woord *soentje* kent. Deze verschillen zijn ontstaan doordat de dorpen Buren en Nes aan de oostkant en Hollum en Ballum aan de westkant vroeger nogal op zichzelf staande gemeenschappen waren. Dit kan verklaard worden door de relatief grote afstand tussen de dorpen en de religieuze scheiding. De oostkant van het eiland is namelijk lange tijd voor het merendeel katholiek geweest, terwijl de westkant van het eiland protestants was.

Tegenwoordig lijken de inwoners van deze dorpen zich steeds meer met elkaar te mengen. Dit is vooral te merken aan de taal die jongeren spreken. Ieder dorp heeft nog wel zijn eigen lagere school, maar wanneer de scholieren naar het middelbaar onderwijs gaan, komen zij vanzelf in contact met leeftijdsgenoten van de andere dorpen. Toch blijft men de verschillen tussen oost en west nog horen. Tijdens de gesprekken die ik de afgelopen jaren voerde met Amelanders, werd ik steeds weer gewezen op de scheiding tussen oost en west. Daarbij is mij wel duidelijk geworden dat de dialectverschillen in de hoofden van de Amelanders nogal worden uitvergroet. De overeenkomsten tussen de oostelijke en westelijke variëteit zijn veel groter dan de verschillen, maar toch wordt steeds weer gehamerd op de verschillen. Een duidelijk verschil in mentaliteit tussen de oostelijke en westelijke dorpen is de oorzaak voor deze ‘psychologische afstand’. Dit heeft niet zozeer met de religieuze achtergrond van de inwoners te maken (hoewel de religieuze scheiding nog steeds wel opgaat), als wel met de verschillende belangen van de twee kampen: de oostelijke dorpen zijn veel afhankelijker van het toerisme, terwijl de westelijke dorpen zich meer richten op de landbouw en in mindere

mate op het toerisme. Bovendien hebben nieuwe inwoners ('import') zich de laatste jaren vooral in het oostelijke Nes gevestigd, waardoor een wat lossere mentaliteit is ontstaan. In Hollum is men veel behoudender. Dit zie je ook terug in de viering van het Sunderklaasfeest, dat aan de westkant van het eiland nog volgens de oude tradities gevierd wordt (jongeren onder de 18 mogen niet de straat op; de kostuums worden zelf gemaakt), terwijl men aan de oostkant veel losser omspringt met de traditionele regels: daar is het een feest voor jong en oud en krijgt het feest een steeds carnavalesker karakter (men maakt de kostuums niet altijd meer zelf maar koopt maskers e.d. in de plaatselijke carnavalswinkel). Die tweespalt zorgt ervoor dat men ook in het dialectgebruik de oost-westverschillen nog in ere houdt.

Toch is het niet waarschijnlijk dat de dialectverschillen tussen de oost- en westkant van Ameland nog heel lang stand zullen houden. Vroeger was het verboden voor een katholieke jongen om met een protestants meisje te trouwen. Tegenwoordig neemt men het niet meer zo nauw. Bovendien spreekt men wel constant over de verschillen, maar bij navraag kunnen de Amelanders er maar weinig opnoemen. Men valt veelal in herhaling: men spreekt van *ges* en *gas* ('gras'), *kes* en *kas* ('kers') en *tèèd* en *tiid* ('tijd'). Veel gehoord is ook het typerende zinnetje *oat hoat op de soader* ('oud hout op de zolder'), dat aan de oostkant van het eiland met een net iets openere klank wordt uitgesproken dan aan de westkant. Dat de lokale dialectverschillen steeds minder doorzichtig worden, heeft te maken met de verhollandsing van de dialecten. Wanneer het dialect opschuift in de richting van de standaardtaal, verdwijnen als eerste de kenmerken die typisch zijn voor het dialect. Meer regionale kenmerken blijven langer behouden.

... DIALECTRENAISSANCE

Hoe kunnen we nu verklaren dat het dialect op Ameland nog zo levendig is, maar dat tegelijkertijd de dialecten op de twee kleinste eilanden, Vlieland en Schiermonnikoog, zo goed als verdwenen zijn? Hier hebben we immers ook te maken met vrij besloten gemeenschappen. Op deze eilanden hebben zich echter al vroeg veel mensen van elders gevestigd. De desastreuze gevolgen hiervan voor het Vlielands heb ik al even aangestipt. Maar ook op Schiermonnikoog spreekt de lokale jeugd zo goed als geen dialect meer. De dorpsomroeper is de enige persoon die zijn kinderen opvoedt in het dialect (zijn vrouw is overigens afkomstig van de vaste wal). Toch is er op deze eilanden wel weer interesse voor het dialect. Op Vlieland lijkt er de laatste tijd

sprake te zijn van een dialectopleving: de generatie van twintig tot veertig jaar pooft weer een woordje Vlielands te praten. In dit geval wordt het dialect heel duidelijk gebruikt als middel om de eigen identiteit van de groep mee uit te drukken. De andere functie die taal vervult, als communicatiemiddel, is hier van ondergeschikt belang, omdat het Nederlands (met of zonder accent) hiervoor net zo geschikt is. In toeristische gebieden kan de behoefte aan een eigen identiteit nog sterker zijn dan elders. Dit werd aangetoond in een studie van de beroemde taalkundige William Labov, die in de jaren '70 een studie deed naar het dialect van het Amerikaanse eiland Martha's Vineyard. Op dit eiland waren het vooral de vissers die het dialect nog het traditioneelst spraken. In de periode echter dat het toerisme grote vormen aan ging nemen, stapten de andere eilandbewoners eveneens over op de de uitspraak van de vissers. Zij versterkten hun dialect uit angst om hun identiteit te verliezen door de grote stroom van toeristen. Zo'n heropleving van het dialect is dus niet ondenkbaar, hoewel het voor de jongste eilandbewoners steeds moeilijker wordt om aan het dialect vast te houden: er komt immers steeds meer import op de eilanden wonen. Het is dus waarschijnlijker dat zo'n dialectopleving zich vooral beperkt tot het culturele domein: op het gebied van de muziek, de literatuur, en het toneel. Zo is er op Schiermonnikoog een actieve schrijversclub en zijn er recentelijk twee dialectwoordenboeken verschenen, die een grote stimulans vormen voor plaatselijke schrijvers om zicht te bedienen van hun eigen dialect. Tevens kent het eiland haar eigen troubadour, Henriëtte Pieperiet-van Bon, die liederen ten gehore brengt in de eigen taal. Zij heeft een cd uitgebracht getiteld *Eilander liëten, fan de Lytje Pole* (Lytje Pole staat voor het -kleine- eiland). Het dialect wordt dus niet zozeer gebruikt voor het dagelijks taalgebruik, maar eerder als cultu-

rele uiting. Dit is ook het geval op de andere eilanden. Op Oost-Terschelling bijvoorbeeld is het dialect (het Aasters) momenteel een enorme hype. Men wil huisnaambordjes in het dialect geschreven hebben, of een geboorte- of overlijdensadvertentie. Ook is er een toneelgroep die stukken in het Aasters opvoert, en een schrijfgroep, die zelfs nieuwe woorden toevoegt aan de Terschellinger taal, zoals *koesbroeken* voor 'panty's'. Ook op Schiermonnikoog ontstaan nieuwe woorden, zoals *steunkar* voor 'rollator', dus wat dat betreft zijn deze talen nog lang niet dood!

Naambordje op Texel

De vraag is alleen of het opgepikt wordt door de jongeren. De jeugd van Oost-Terschelling krijgt wel lessen Aasters op de lagere school (ter vervanging van het vak Fries), maar toch stappen ze in de dagelijkse omgang snel weer over op het Nederlands. Op Ameland wordt het dialect nog wel intensief gebruikt door jongeren: gewoon op straat, in de kroeg, maar ook op babbelboxen op het internet. Van de vele popbandjes die Ameland rijk is, zijn er verschillende die weleens een nummer ten gehore brengen in het dialect, zoals de band *Gang is Alles*:

*Gang is alles gang is feul dat timpo lèèd me wel
Ik hâuw niet fan die trage troep doe mij maar lekker snel
Gang is alles gang is feul an traach hêw ik gien nôcht
Aveseare is mien doël ik kin niët snel genôch*

Vaart is alles vaart is veel dat tempo ligt me wel
Ik houd niet van die trage troep doe mij maar lekker snel
Vaart is alles vaart is veel in traag heb ik geen zin
Opschieten is mijn doel ik kan niet snel genoeg

Op alle Waddeneilanden zien we dat het dialect gebruikt wordt binnen het culturele domein om de eigen identiteit te versterken. Ameland is het enige eiland waar het dialect ook nog door het merendeel van de bewoners onderling gesproken wordt. Toch zie je ook op dit Friese eiland een afname in dialectgebruik. Het verschil met de andere eilanden is alleen dat het dialectverlies hier later heeft ingezet. Toch zal ook het Amelands het onderspit moeten delven wanneer de immigratie toeneemt. Voorlopig is het echter nog niet zover. Het feit dat er de laatste tijd een positievere waardering is voor niet-standaardtalige variëteiten van het Nederlands, draagt eraan bij dat het dialect in ieder geval voor de huidige generaties nog van betekenis blijft. In de laatste dertig jaar is in de hele Waddenregio sprake van een dialectopleving. Voor de meeste eilanden kwam deze dialectrenaissance echter te laat: de meeste eilanders waren al overgestapt op het Nederlands. En zo komt het dat de nieuwste generatie Schiermonnikogers van de oudere generatie te horen krijgt: *Jimme kinne krek sò fole eilanders as de bok Spaans*, oftewel: jullie hebben je taaltje verleerd (lett. jullie kennen net zoveel Schiermonnikoogs als de bok Spaans).

Wie meer wil lezen over de dialecten van de Waddeneilanden wordt verwezen naar het in 2004 verschenen boekje *Taal van de Wadden* door Mathilde Jansen en Marc van Oostendorp, als deeltje in de reeks 'Taal in stad en land' bij Sdu Uitgevers, Den Haag.

Dweilen en andere rituelen in Kneuter- burcht en omstreken

Een etnografische¹ verkenning van het
carnaval in Amsterdam-West

Irene Stengs

Plein 40-45, maandag 23 februari 2004, 10:30 uur: de dweilbus van de Amsterdamse carnavalsvereniging de Geuzenkneuters staat op het punt te vertrekken. In de bus zitten zo'n veertig voornamelijk in boerenkiel gestoken mannen en vrouwen, plus het dweilorkest 'Boeren 5+', klaar om zich een hele dag over te geven aan de jaarlijkse dweiltocht door Slotervaart, Osdorp en Geuzenveld. Onder vrolijke carnavalsmuziek heet de voorzitter van de vereniging iedereen van harte welkom. De eerste stop van deze dag wordt het Sloterparkbad, waar de Geuzenkneuters aan het bejaardenzwemmen van deze maandagochtend een carnavaleske touch zullen geven. Het is het tweede achtereenvolgende jaar dat ik als onderzoeker met de dweildag van de Geuzenkneuters mee mag.

Met de 'Boeren 5+' musicerend voorop lopen we twintig minuten later in polonaise al zingend het goed verwarmde zwembad binnen. En net als vorig jaar hebben ook de zwemmers zich niet onbetuigd gelaten. Kleurige pruikenkoppen met vreemde snorren, neuzen en hoeden steken vrolijk boven het water uit; overal drijven ballonnetjes. Een deel van het zwembadpersoneel sluit zich meteen bij de Geuzenkneuterpolonaise aan, terwijl de zwemmers een waterpolonaise vormen. Op het moment dat de optocht afbuigt naar het bad in de aangrenzende ruimte komt een flink aantal zwemmers het water uit om zich aan te sluiten: vreemde hobbezakken, malle jurkjes en clownspakken plakken druipend aan rimpelige, magere of juist uitgezakte zware lijven. Vorig jaar nog een verrassing, maar ook dit jaar weer een ontroerend gezicht, voor mij althans. Voor de zwemmers, het personeel en de Geuzen-

¹ Etnografisch onderzoek draait om veldwerk: de onderzoeker verzamelt gegevens door ter plekke ('in het veld') te gaan kijken en zoveel mogelijk mee te doen met de mensen en hun bezigheden.

kneuters is het ongetwijfeld net zo vanzelfsprekend als het feit dat hier op deze maandagochtend carnaval wordt gevierd. Voor mij, als onderzoeker naar feest en ritueel en buitenstaander, is de dweildag van de Geuzenkneuters niet zo vanzelfsprekend, maar juist een aaneenschakeling van verrassende momenten en gebeurtenissen.

Dankzij de grote welwillendheid van de Geuzenkneuters en andere Amsterdamse carnavalisten om mij mee te nemen, met mij te praten en me toe te laten tot hun domein heb ik kennis kunnen maken met een onderdeel van de Amsterdamse feestcultuur dat anders grotendeels onzichtbaar was gebleven. Mijn onderzoek naar de carnavalswereld van Amsterdam staat niet op zichzelf, maar vormt onderdeel van een groter onderzoeksproject naar 'Hedendaagse feestcultuur in Nederland'. Voordat ik verder in zal gaan op het carnavalsonderzoek, zal ik daarom kort uitleggen hoe het carnavalsonderzoek in het overkoepelende onderzoeksproject past.

... HEDENDAAGSE FEESTCULTUUR IN NEDERLAND

In het onderzoeksproject 'Hedendaagse feestcultuur in Nederland' van het Meertens Instituut wordt gewerkt aan een aantal bundels waarin aan de hand van op veldwerk gebaseerde beschrijvingen een selectie van feesten en rituelen worden vergeleken en geanalyseerd.² Eén van de beoogde bundels zal gaan over feesten en rituelen die als specifiek voor een bepaalde streek of provincie worden beschouwd. Klassieke voorbeelden van feesten en rituelen die met een bepaalde streek geassocieerd worden zijn Luilak (Zaanstreek), Sunderklaas (de Waddeneilanden), Sint-Maarten (o.a. Noord-Holland, noordelijke provincies, Limburg), paasvuren (oostelijke provincies) en natuurlijk carnaval (Limburg, Noord-Brabant). Sommige van deze feesten worden steeds populairder en worden ook elders in het land steeds meer gevierd, terwijl andere feesten langzamerhand in de vergetelheid raken. Waarom bepaalde feesten opkomen en andere feesten juist verdwijnen is een van de hoofdvragen van het onderzoeksproject naar feestcultuur.

Eén van de eerste vragen is wat we eigenlijk onder een regionale, lokale of streekgebonden viering moeten verstaan. Een puur geografische benadering is niet toereikend, omdat daarmee onvoldoende inzicht wordt verkregen

² Hiervoor worden ook onderzoekers van andere onderzoeksinstituten en universiteiten benaderd waarvan het onderzoek raakvlakken heeft met het feestonderzoek op het Meertens Instituut.

in waarom, bijvoorbeeld, sommige feesten buiten de oorspronkelijke regio populair kunnen worden. Onderzoek naar bredere maatschappelijke ontwikkelingen (bijvoorbeeld toename van vrije tijd en welvaart, mondialisering, invloed van de media, veranderende samenstelling en rol van het gezin) moet worden gecombineerd met onderzoek naar processen van betekenisgeving: hoe geven mensen invulling en uitdrukking aan ideeën over regionale of lokale eigenheid? Hoe verhouden ideeën over de eigen identiteit van de groepen of gemeenschappen zelf zich tot ideeën over ‘anderen’? Wanneer, in welke situaties en op welke manier beroepen mensen zich op hun regionale of lokale identiteit, en wanneer juist niet?

Onderzoek naar processen van betekenisgeving gaat natuurlijk verder dan het beschrijven en analyseren van bepaalde feesten en rituelen. Wel vormen feesten en rituelen een uitstekende ingang voor dergelijk onderzoek, omdat dit niet-alledaagse gebeurtenissen zijn, en mensen er een verhoogde betekenis aan toekennen. Tijdens dergelijke vieringen komt de emotionele verbondenheid met de eigen streek of de eigen groep vaak expliciet tot uitdrukking. Zo hebben mensen bijvoorbeeld meestal een duidelijk idee over de manier waarop een bepaald feest moet worden gevierd en over wat deze vieringswijze specifiek maakt voor de stad of streek.

... CARNAVAL: WIENS FEEST?

Toen ik mij, in een oriënterende fase van het onderzoeksproject, begin 2003 voornam om ook een aantal carnavalsvieringen mee te maken, was het algemene advies om, wilde ik het echte carnaval meemaken, toch vooral naar Limburg of Brabant af te reizen. De eenstemmigheid van dit advies was aanleiding om me toch ook wat breder te oriënteren. Een korte internetzoektocht wees uit dat in Osdorp (Amsterdam-West) ook een carnavalsoptocht werd gehouden, een jaarlijkse gebeurtenis die mij (als Amsterdammer) altijd was ontgaan. Naast mijn voorgenomen bezoek aan Knotsenburg (Nijmegen) en Oeteldonk (‘s Hertogenbosch) besloot ik ook de optocht in Osdorp te gaan bekijken. Hierdoor kwam ik in aanraking met een ‘verborgen’ carnavalswereld, die het voor mij mogelijk maakte vanuit een originele invalshoek onderzoek te doen naar de hierboven gestelde vragen naar de betekenis van regionale eigenheid, die aan carnaval zo algemeen wordt toegekend. Wat hebben de bewoners van Amsterdam-West met carnaval en hoe is het carnaval in Amsterdam gekomen? Wie vieren er carnaval, en waarom juist zij? Speelt het Limburgse dan wel Brabantse label dat aan carnaval kleeft een rol in

hun kijk op hoe carnaval behoort te worden gevierd? Het is – in het stadium waarin het onderzoek nu verkeert – nog niet mogelijk om in gelijke mate op deze vragen in te gaan. Wel kan ik laten zien wat voor soort informatie participierend onderzoek op kan leveren, en hoe dit soort onderzoek helpt nieuwe vragen te stellen.

Mijn bezoek aan de carnavalsoptocht in Osdorp in 2003 was voor mij aanleiding voor een verdere verkenning van de carnavalsviering in Amsterdam. Een aantal observaties die mij sterk verbaasden was hiervan de oorzaak. Mijn eerste verbazing betrof de context waarbinnen de carnavalsoptocht plaatsvond. De carnavalsoptocht – een 100% autochtoon initiatief – werd gehouden voor een publiek dat voor zeker driekwart uit mensen met een allochtone achtergrond bestond. Dit roept de vraag op voor wie de carnavalsoptocht is bedoeld. De vier deelnemende carnavalsverenigingen – d’Osseknarren uit Osdorp, de Geuzenkneuters uit Geuzenveld/Slotermeer, de Pretletters, ook uit Geuzenveld/Slotermeer, en de Kruikesaikers uit Koog a/d Zaan – deelden kleine cadeautjes en snoepjes uit aan de kinderen en horden kinderen, vooral jongetjes, renden mee. Zodra de stoet in het winkelcentrum was aangekomen en het uitdelen stopte, hield hun interesse in het carnaval echter op. Ook voor het aansluitende middagprogramma op een speciaal opgesteld feestpodium in het midden van het winkelcentrum gold dat de Osdorpse carnavalsviering een optreden voor een overwegend allochtoon publiek was. Maar weinigen in het publiek hadden zich voor de gelegenheid verkleed, hooguit wat kinderen. De (zo te zien allochtone) man met twee verklede kindertjes en zelf een Teletubbiemasker op was een echte uitzondering. Ondanks de enthousiaste pogingen van de ceremoniemeester om de toeschouwers bij het gebeuren te betrekken – ‘we gaan proberen met z’n allen een echte polonaise te houden’ – deden vrijwel alleen de leden van de carnavalsverenigingen aan de polonaises mee.

Mijn interesse naar de carnavalsvierders was gewekt: wie waren deze mensen die zo overtuigd probeerden een feest te maken in een omgeving die daar totaal onverschillig voor leek te zijn, of er in elk geval wezensvreemd tegenover stond?

... CARNAVAL IN OSDORP

Osdorp vormt samen met Geuzenveld/Slotermeer en Slotervaart/Overtoomse veld de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam. Hoewel Amsterdam deze ‘buitengebieden’ al in de jaren twintig en dertig voor woningbouw had

Afbeelding 1

geannexeerd, werd hier pas in de jaren vijftig daadwerkelijk mee begonnen. De meeste flats zijn tussen 1950 en 1970 gebouwd.

De geschiedenis van het carnaval in Osdorp begint in de jaren zeventig met de oprichting van verschillende carnavalsverenigingen. Hiermee gebeurde er in Osdorp op zich niets unieks. Na de oorlog verspreidde het carnaval zich geleidelijk vanuit Limburg en Brabant over de westelijke en noordelijke provincies. Zowel in de jaren vijftig, zestig als zeventig werden vele nieuwe carnavalsverenigingen opgericht (ook in het zuiden des lands).³ Op 11 november 1971 werd Carnavalsvereniging d'Osseknarren opgericht. CV d'Osseknarren was niet de eerste carnavalsvereniging van Amsterdam – rond de eeuwwisseling hadden naar Amsterdam gemigreerde Limburgers (en Brabanders?) al twee gezelligheids- annex carnavalsverenigingen opgericht, Limburgia en Justus van Maurik Jr. De oprichting van CV d'Osseknarren staat echter voor een nieuwe trend van wijkgebonden verenigingen.

CV d'Osseknarren kwam voort uit de collectantengroep van de rooms-katholieke St. Pauluskerk. Volgens twee Osseknarren van het eerste uur heeft eind jaren zestig één van de leden van de groep (van oorsprong een Brabander) op het jaarlijkse uitje van de collectantengroep voorgesteld om een carnavalsvereniging op te richten. Dit voorstel werd enthousiast ontvangen en als blijk van goede intentie legden alle aanwezigen 11 cent in: het 'startkapitaal' van CV d'Osseknarren. De verbondenheid met de kerk bleef belangrijk. De eerste jaren hielden d'Osseknarren hun bijeenkomsten in een – mede door de collectantengroep gefinancierde – voorhal van de kerk. Toen in 1971 d'Osseknarren een officiële vereniging werd, werd in de statuten opgenomen dat de Pauluskerk elk jaar een donatie van de vereniging zou ontvangen. Ook het logo van d'Osseknarren – een ossenkop met een clownsmond – symboliseert de oorspronkelijke verbondenheid met de Pauluskerk: de kop van de os wordt gevormd door het karakteristieke

³ John Helsloot, De verspreiding van het carnaval in Nederland. In: *Carnaval: niet van gisteren...!* 's-Hertogenbosch: Het Noordbrabants Genootschap, 1981:27-55. Carla Wijers, *Prinsen en clowns in het Limburgse narrenrijk*, Amsterdam: P.J. Meertens Instituut, 1995:23-46.

silhouet van de kerk (zie afbeelding 1). Tegenwoordig – dat wil zeggen sinds 1991 – hebben d’Osseknarren hun eigen ‘Ossestal’: een tot feestzaal omgebouwde oude gymzaal. De Ossestal is een bezit waar de vereniging trots op is: d’Osseknarren is hier mee één van de weinige carnavalsverenigingen in Nederland met een eigen feestzaal. In d’Ossestal worden behalve de carnavalsfeesten van de Osseknarren, de bingoavonden van de plaatselijke afdeling van de (katholieke) vrijwilligersorganisatie De Zonnebloem georganiseerd en komen de ouderen uit de buurt er wekelijks bijeen voor hun kaart- en sjoelavonden.⁴ Hoewel d’Osseknarren voor hun feesten niet meer op de Pauluskerk aangewezen zijn, en de band met de kerk daarmee losser is geworden, gaan ze nog wel elk jaar de vrijdag voor het carnavalsweekend naar de eucharistieviering.

Uit deze korte geschiedenis blijkt dat d’Osseknarren ingebed zijn in een katholieke context. Deze context vindt vooral zijn oorsprong in het feit dat katholieke woningbouwverenigingen een belangrijk aandeel hadden in de bouw van de tuinsteden, waarmee de verzuiling van het Nederland uit de jaren vijftig ook in geografische spreiding tot uitdrukking kwam. De geschiedenis van de oprichting van de Geuzenkneuters – in 1977 – lijkt veel op die van d’Osseknarren. CV de Geuzenkneuters is een voortzetting van de Commissie Vuur en Vlam, een collectantengroep die zich in de jaren zeventig inzette voor de reparatie van de centrale verwarming van de katholieke kerk in Geuzenveld. Ook hier kwam het voorstel om van de commissie een carnavalsvereniging te maken van een ervaren carnavalist, in dit geval afkomstig uit Arnhem. Naar zijn idee moest het mogelijk zijn om ook ‘boven de rivieren’ een feestje te bouwen. En hoewel, naar zijn zeggen, sommige leden van de collectantengroep wat aarzelend tegenover de carnavalsviering stonden, waren ze binnen een jaar helemaal om.⁵

Zo gezien leeft in het bestaan van verenigingen als d’Osseknarren en de Geuzenkneuters de oude verzuiling voort. Naast d’Osseknarren en de Geuzenkneuters werden in de jaren zeventig nog vele andere carnavalsverenigingen in en rondom Amsterdam opgericht. Het is echter nog onduidelijk

⁴ De vrijwilligers van de Zonnebloem (± 1.500 afdelingen over het hele land) zetten zich in voor lichamelijk gehandicapten, langdurig zieken en hulpbehoevende ouderen. Voorkomen dat deze mensen in een sociaal isolement raken, ziet de organisatie als een van haar belangrijkste doelstellingen. De afdeling in Osdorp is verbonden met de Lucas Parochie Amsterdam (Sint Lucaskerk).

⁵ Interview met de voorzitter van de Geuzenkneuters 13 februari 2004.

in hoeverre deze verenigingen ook uit katholieke enclaves voortkwamen, al geldt dat waarschijnlijk wel voor de verenigingen die in Amsterdam-Noord werden opgericht. Dit stadsdeel is voor een groot deel gebouwd door de katholieke woningbouwvereniging Dr. Schaepman, en ook daar bestond een uitgebreid katholiek verenigingsleven. De grootste carnavalsvereniging uit Amsterdam-Noord, CV De Bullekes boven 't IJ, is nog steeds actief. De andere Amsterdamse carnavalsverenigingen zijn – met uitzondering van de eerder genoemde Pretletters – weer verdwenen: de Bokkebekken, de Ankerlichters, de Schuimhappers-Orient, de Meerkoeten, de Toffe Jordanees, de Kelse Kikkers, de Molshopen, de Gaasperknollen, de Amsterdamse Narren/Brokerijders, de Amstelpieren en de Amicraten '77 hebben de tand des tijds niet kunnen doorstaan. De geschiedenis van het Amsterdamse carnaval blijkt er vooral een van opkomst en ondergang te zijn.

De nog actieve carnavalsverenigingen vieren hun carnaval dus niet alleen in een omgeving die daar vreemd tegenover staat, maar ook nog eens in een context van neergang. Deze constatering bevestigt het stereotiepe beeld dat carnaval een feest van het zuiden is, een feest dat niet-zuiderlingen eigenlijk niet kunnen begrijpen en daarom niet kunnen vieren. Als we het bij deze constatering laten, krijgen we echter geen inzicht in wat de nog actieve Amsterdamse carnavalisten motiveert: voor hen, hoe beperkt de inbedding in de ruimere maatschappelijke omgeving op dit moment ook moge zijn, blijft carnaval het feest dat tussen de 11e van de 11e en Aswoensdag zowel een groot gedeelte van hun vrije tijd invult als inhoud aan hun sociale leven geeft. Andere carnavalsverenigingen komen op bezoek en worden bezocht, er moet een praalwagen worden gebouwd, er moeten kostuums worden genaaid en er moet een onderhoudend programma voor de zogenaamde 'sociaal optredens' worden bedacht, de carnavaleske optredens voor zieken, gehandicapten of ouderen. De Geuzenkneuters brengen bijvoorbeeld in de week voor carnaval een bezoek aan twee verpleeghuizen. D'Osseknarren organiseren elk jaar aan het eind van de carnavalsweek in hun Ossestal een zogenaamd 'pupillenbal' voor geestelijk gehandicapten uit Amsterdam. Daarnaast vinden er ook, zoals bij elke vereniging, belangrijke gebeurtenissen plaats waar de leden aandacht aan besteden: mensen trouwen, krijgen kinderen, worden ziek of krijgen ruzie. De dweiltocht op maandagochtend in het verder doodstille Kneuterburcht – de meeste mensen zijn naar hun werk of naar school en de winkels nog gesloten, om van de cafés maar niet te spreken – komt op de buitenstaander misschien geforceerd over, maar

vormt voor de Geuzenkneuters zelf een jaarlijks hoogtepunt in de carnavalsviering.⁶

Tot slot wil ik met twee voorbeelden laten zien hoe het doen van veldwerk een eigen licht werpt op een aantal vragen rond het bredere thema feest en ritueel. Eén vraag hebben we hierboven net gehad: wat betekent een bepaalde viering voor de mensen die eraan deelnemen? Een andere kernvraag is: waarin ligt de verbindende kracht van ritueel, tussen de deelnemers onderling, tussen de deelnemers en hun omgeving en tussen de deelnemers en het verleden?

... DE STADSDEELSLEUTELS

Een belangrijk moment in de cyclus van rituelen die het carnaval omgeven is het overhandigen van de stadsleutels aan de prins. De 'stadsprins' en de 'grootstedelijke optocht' bleken tijdens mijn onderzoek regelmatig terugkerende onderwerpen van gesprek te zijn, en refereerden aan een periode waarover door de meeste carnavalisten met nostalgie werd gesproken. Van 1979 tot 1995 heeft ook Amsterdam elk jaar een grootstedelijke optocht met stadsprins door de binnenstad gehad. Tijdens de topjaren (begin jaren 80) werden bekende Amsterdammers als Eddy Christiani, André Hazes en Willy Alberti tot stadsprins verkozen. In de jaren dat er stadsleutels aan de stadsprins werden overhandigd, gebeurde dit tijdens de receptie na afloop van de optocht door een wethouder of een andere vertegenwoordiger van de gemeente. Omdat de Amsterdamse burgermeesters niet echt in het carnaval wilde participeren, is het sleutelritueel nooit goed van de grond gekomen.

In de jaren negentig nam de animo voor de carnavalsoptocht af en nadat Heineken zich in 1995 als hoofdsponsor had terugtrokken, zakte de organiserende stichting (de Stichting Carnaval in Mokum) als een kaartenhuis in elkaar: stadsprins en optocht waren verleden tijd. Niets in deze verhalen over vroeger bracht mij ook maar op het spoor dat het sleutelritueel in aangepaste vorm voortleeft: op de westelijke stadsdeelkantoren worden de stadsdeelsleutels overhandigd aan de prinsen, al worden deze niet de stadsdeelprinsen genoemd. Aan deze bescheiden en besloten ceremonieën wordt weinig ruchtbaarheid gegeven. Had ik mij niet de laatste twee weken

⁶ De dweiltocht gaat vooral langs cafés die sponsor zijn van CV de Geuzenkneuters; bepaalde cafés zijn dus speciaal voor de gelegenheid open.

Afbeelding 2

van het carnavalsseizoen bij alle carnavalsactiviteiten van de Geuzenkneuters aangesloten, dan was het bestaan van deze ceremonieën mij geheel ontgaan. Op vrijdagavond 23 februari 2004 overhandigde de vice-voorzitter van de stadsdeelraad de stadsdeelsleutel aan Prins Ronald I van de Geuzenkneuters, en werd Geuzenveld Kneuterburcht (zie afbeelding 2). Een paar uur eerder had Prins Erik II van d'Osseknarren de sleutel van stadsdeel Osdorp in ontvangst genomen, en werd hij de gezagsdrager van Knardorp (zie afbeelding 3).

Deze eenvoudige ceremonie in een anoniem vertrek van het stadsdeelkantoor heeft voor de carnavalisten een fundamentele betekenis. Het ritueel geeft aan dat zij niet geïsoleerd hun feest vieren, maar een eigen, officieel bevestigde plaats hebben in de echte wereld. De 'formele' machtsoverdracht aan de zotheid maakt het carnaval completer en echter. Het ritueel is ook goed voor het zelfbeeld van de carnavalisten: wie van hen komt anders met de hoogste gezagsdragers aan één tafel? Tot slot verbindt het sleutelritueel rechtstreeks met het roemrijke verleden van het carnaval door de eeuwen heen en het grote carnaval elders.

... HARINGHAPPEN

De carnavalsperiode wordt afgesloten met het haringhappen op Aswoensdag.⁷ In Amsterdam wordt het haringhappen georganiseerd door d'Osseknarren:

⁷ Niet bij alle carnavalsverenigingen is het haringhappen het afsluitingsritueel, vaak eindigt het carnaval al op dinsdagavond met het aftreden van de prins. Verder wordt het haringhappen, zeker bij d'Osseknarren, niet beschouwd als het begin van de vasten, een periode waarin geen vlees maar wel vis mag worden gegeten: zover ik heb begrepen heeft het vasten in Amsterdam nauwelijks enige betekenis. Het haringhappen wordt, ook bij carnavalsverenigingen in het zuiden des lands, vaak helemaal niet met de vasten in verband gebracht. Op internet geplaatste 'carnavalswoordenboeken'

Afbeelding 3

zame polonaise waar de aanwezigen zich druppelsgewijs bij aansluiten. De dans van deze polonaise bestaat uit het maken van een vertrapte schaatsenrijdersbeweging: langzaam heen en weer wiegend schuift men vooruit. Als een steeds langer wordende, en steeds kronkeliger slang slingert de polonaise zich over de dansvloer. Iedereen passeert uiteindelijk de reusachtige schalen met zoute en zure haringen, waar een aantal vrouwen klaar staat om er aan elke passant een uit te delen. Iedereen krijgt eerst een servet en een kartonnen bordje uitgereikt, en daarna wordt een zure of zoute haring (met of zonder uitjes en zuur) naar keuze uitgedeeld. Met de haring in de ene hand

zij zijn de grootste en financieel meest draagkrachtige vereniging van Amsterdam, en beschikken bovendien over de Ossestal.⁸ Daarnaast is een van de leden van de Raad van Elf visboer, waardoor op voordelige wijze goede haring geregeld kan worden. Dit zijn belangrijke kwalificaties, omdat op deze avond alle andere carnavalsverenigingen uit Amsterdam en omstreken bij d'Osseknarren welkom zijn.⁹ Ik zal eerste een korte beschrijving van het haringhappen geven, om vervolgens uit te leggen hoe deze avond mij een aantal dimensies van het Amsterdamse carnaval liet zien, waar ik anders moeilijk zicht op had gekregen.

Om 21.11 uur begint het dweilorkest – in 2003 en 2004 afkomstig uit Uithoorn – met het spelen van een lang-

spreeken over het haringhappen als een traditie die ontstaan is om het zoutgehalte van het lichaam weer op peil te brengen, of om katers tegen te gaan.

⁸ CV d'Osseknarren heeft meer dan 250 betalende leden, CV de Geuzenkneuters ongeveer 100.

⁹ De ceremoniemeester memoreerde kort voordat het ritueel begon nog even de geschiedenis van het haringhappen in Amsterdam. Een zekere Ron, van CV de Kilse Kikkers, introduceerde het ritueel in de jaren tachtig. Nadat de Kilse Kikkers werden opgeheven, werd de organisatie overgenomen door de eveneens niet meer bestaande Molshopen, vervolgens door de – ook opgeheven – Gaasperknollen, en nu organiseren d'Osseknarren het haringhappen al meer dan vier jaar.

en de ander op de schouder van zijn voorganger wordt er door 'geschaatst' tot iedereen een haring heeft. Zodra dat het geval is stopt de muziek en geeft de voorzitter het startsein door als eerste zijn haring bij de staart te nemen en op klassieke wijze in de haring te happen. Omdat ook de muzikanten een haring willen happen, wordt tijdens het happen een cd opgezet.

Anders dan op de andere carnavalsavonden bij d'Osseknarren, komen de carnavalisten op zo'n avond niet echt verkleed, maar in de boerenkiel van hun vereniging. De prinsen zijn immers de avond daarvoor al 'afgetreden'. D'Osseknarren dragen zelfs geen boerenkiel. 'Wie verkleed komt weet niet hoe het hoort' hoorde ik een vrouw van d'Osseknarren bij de garderobe mopperen. Ik dacht even dat de opmerking voor mij bedoeld was, daar ik geheel onwetend van de situatie op de gok in boerenkiel met pet was verschenen, maar toen zag ik vier dames in Oeteldonkse jas met prachtige hoeden in de juiste kleuren. Deze vier dames sprongen er dus uit, of vielen uit de toon, afhankelijk van hoe je het bekijkt. Toch maakte de zaal wel een fleurige indruk, omdat zo ongeveer elke carnavalsvereniging zijn eigen kleur boerenkiel heeft, en de primaire kleuren het populairst waren. Het handige van deze kleurindeling voor mij als onderzoeker was, dat ik in één keer een redelijk overzicht had van hoeveel groepjes er waren en wie bij wie hoorde. Benieuwd naar wie hier allemaal gekomen waren (een aantal Geuzenkneuters had ik al herkend) en waar deze carnavalsverenigingen vandaan kwamen, stapte ik op een carnavalsvereniging met een knalgele kiel af: CV 'Boven het Ei' uit Amsterdam-Noord. Tot mijn verbazing bleek dat CV 'Boven het Ei', hoewel aanwezig, niet meer bestond. De oorspronkelijke oprichters komen echter elk jaar nog naar het haringhappen bij d'Osseknarren, nadat ze de carnavalsweek in Oeteldonk hebben doorgebracht. Zo ontmoette ik ook de harde kern van de niet meer actieve carnavalsverenigingen Amicraten '77 en de Gaasperknollen. Er waren ook vertegenwoordigers van carnavalsverenigingen die nog wel bestonden: dit waren allemaal carnavalsverenigingen uit de wijdere omgeving van Amsterdam. Tenslotte was er een delegatie van de Federatie van Europese Narren Midden-Nederland, een vereniging waarvan de leden allerlei contacten met carnavalsverenigingen elders in Europa (met name Duitsland en België) onderhouden.

Voor mij als onderzoeker was het haringhappen een belangrijke avond, omdat duidelijk werd dat het haringhappen niet alleen een afsluitingsritueel is, maar ook een belangrijke functie heeft als reünie en als gelegenheid waar de meest actief bij het carnaval betrokken personen uit de wijdere regio Amsterdam elkaar ontmoeten. Bovendien bracht de ontmoeting met de opgeheven verenigingen voor mij onverwachte en waardevolle contacten met

het Amsterdamse carnavalsverleden met zich mee. Daarnaast werd in één klap een heel carnavalsnetwerk rond d'Osseknarren en de Geuzenkneuters zichtbaar, waarbinnen d'Osseknarren een prominente rol bleken te hebben. Dit netwerk is zelf weer een onderdeel van een bredere wereld van carnavals- en muziekgezelschappen, sociale activiteiten, liefdadigheid en kerkgebonden groepen, die op zo'n avond mede aanwezig is.

Uit deze voorbeelden blijkt hoe participierend onderzoek confronteert met situaties die de onderzoeker dwingen nieuwe vragen te stellen. Pas in 'het veld' toont zich het weerbarstige en vaak paradoxale karakter van de sociale werkelijkheid. Situaties die door de betrokkenen zelf niet onder woorden te brengen zijn – omdat ze door hen niet als bijzonder (zoals de scène in het zwembad) of paradoxaal (zoals de allochtone context van de optocht) ervaren worden – kunnen eigenlijk niet anders dan door participierend onderzoek worden opgemerkt. Deze manier van onderzoek doen laat bovendien zien dat er vaak een discrepantie is tussen wat mensen zeggen te doen (hun carnavalsvereniging opheffen) en wat mensen eigenlijk doen (toch elk jaar weer als carnavalsvereniging bij het haringhappen verschijnen). De 'confrontatie' met het veld maakt het daarom mogelijk om vragen te formuleren die niet min of meer 'naar de bekende weg' vragen, en om vandaar uit het verdere onderzoek op te zetten. Dit soort onderzoek vermindert het gevaar te blijven steken in vooraf gevormde ideeën, al blijven visie en uitgangspunten van de onderzoeker altijd van invloed op het uiteindelijk verzamelde materiaal. Het doel van deze benadering is om mensen, attributen, handelingen en situaties in de uiteindelijke interpretatie en analyse zo te beschrijven dat stereotiepen, vastomlijnde omstandigheden en eenduidige structuren zoveel mogelijk worden vermeden. Een goede etnografie laat de oorspronkelijke verrassing van de onderzoeker doorklinken en is daarom ook zelf verrassend.

De unieke Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (MAND), Deel I

Waarom een atlas?

Boudewijn van den Berg en Ton Goeman

Voor het eerst verschijnt er voor het Nederlandse Taalgebied een dialectatlas die helemaal gewijd is aan de verschillende vormen van hetzelfde woord. In deze atlas gaat het niet over de variatie in uitspraak, maar over de vormvarianten, ook wel morfologie genoemd. Het gaat daarbij om de vraag hoe bijvoorbeeld het meervoud van zelfstandige naamwoorden in de dialecten gevormd wordt (*arm - arm-en*), hoe het gesteld is met de verkleinwoordvorming (*man - mann-etje*) en hoe het onderscheid in woordgeslacht bij lidwoorden en bijvoeglijke naamwoorden in elkaar zit (*een grot-e man - een braaf kind*). Dit zijn de drie onderwerpen die in de eerste aflevering van deze atlas aan de orde komen.

Als je bovenstaande voorbeelden ziet, dan lijkt het misschien of dat allemaal heel eenvoudig is, maar in de dialecten van het Nederlands en het Fries zijn er enorme variatiemogelijkheden. Ondanks het feit dat het gebruik van dialect afneemt en de afvlakking van de verschillen langzamerhand toeneemt, is er toch nog steeds een ongekende hoeveelheid verschillen te vinden in de dialectgegevens waar deze atlas op gebaseerd is. Het zijn vrij recente gegevens, verzameld aan het eind van de twintigste eeuw, van 1979-1995. De gegevens zijn op de band opgenomen, het geluid is inmiddels voor het grootste deel gedigitaliseerd en alles is nauwgezet in fonetisch schrift omgezet, zodat uitspraak en woordvorming goed bestudeerd kunnen worden. De gegevens zijn al een aantal jaar raadpleegbaar op de website van het Meertens Instituut (zie <http://www.meertens.nl/projecten/mand>) en op een CD-ROM. Bij het raadplegen is enige taalkundige en dialectologische voorkennis nodig.

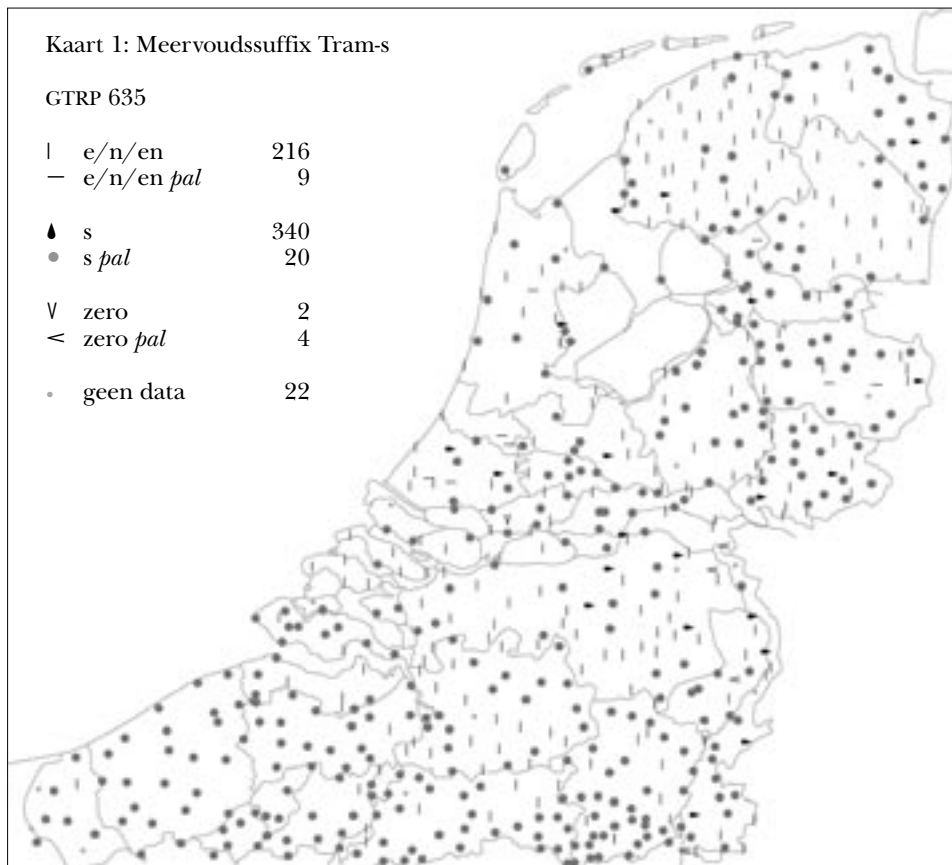
In de dialectenatlas worden de dialecten van 613 plaatsen in Nederland en België onderzocht. Informanten hebben 1876 vormen en zinnen uitgesproken, wat meer dan 1,1 miljoen getranscribeerde woordvormen heeft opgeleverd. Dit veldwerkproject is gerealiseerd in samenwerking met de Rijksuniversiteit Gent en de Katholieke Universiteit Leuven in België,

het Meertens Instituut in Amsterdam, de Rijksuniversiteit Groningen en de Fryske Akademy in Leeuwarden. De Vrije Universiteit van Amsterdam, afdeling Algemene Taalwetenschap was sterk betrokken bij het veldwerk en niet in de laatste plaats bij de informatisering van het project. De nieuwe morfologische atlas biedt een beredeneerde en representatieve selectie uit deze grote dataverzameling. Vanwege de afwijkende woordvormingen worden de kaarten vergezeld van een uitgebreid commentaar.

De morfologische atlas is ook internationaal gezien uniek in zijn soort; er zijn al wel veel atlassen die uitspraakverschillen als *huis* en *hoes* of het gebruik van woorden als *ulk* voor *bunzing* als thema hebben, maar nergens ter wereld is in deze vorm zo uitgebreid aandacht besteed aan de dialectmorfologie. Dat gebeurde tot nu toe hoogstens als een soort toegift, af en toe werden in een paar kaarten de meest in het oog springende feiten weergegeven, maar nooit met de volgehouden systematiek die de MAND als handelsmerk heeft.

Dit eerste deel bevat in totaal 175 kaarten met commentaar, 66 voor het meervoud, 41 voor het verkleinwoord, 68 voor het woordgeslacht. Daarvan zijn er een aantal in kleiner formaat die gewijd zijn aan het verschil in toon in de Limburgse dialecten van België en Nederland. Door een andere toon te gebruiken kunnen twee woordvormen die op elkaar lijken toch uit elkaar gehouden worden. Voor het meervoud zijn dat 22 kaarten, voor het verkleinwoord vier en voor het woordgeslacht 13, zodat er 136 grote kaarten overblijven die de uitgangen van de woordvormen, met al hun variatiemogelijkheden, over heel ons taalgebied in beeld brengen. Internationale samenwerking ligt ten grondslag aan dit atlasdeel.¹ Vanwege het wetenschappelijke én het internationale belang verschijnt de atlas naast de Nederlandse versie ook in een Engelse.

¹ De atlas werd geproduceerd aan het Meertens Instituut, met een zeer belangrijke inbreng vanuit Vlaanderen door G. de Schutter (Universiteit van Antwerpen en verbonden aan de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent). De auteurs hebben bij alle onderdelen samengewerkt. G. de Schutter heeft het grootste aandeel gehad bij de meervouden en de verkleinwoorden; T. Goeman bij het woordgeslacht; Th. de Jong heeft in de eerste fase veel werk verzet; B. van den Berg is bij alle drie de onderdelen cruciaal betrokken geweest. Opmerkingen van A. Versloot (Fryske Akademy) betreffende het Fries zijn ten goede gekomen aan het commentaar.

In wat volgt laten we als smaakmaker uit alle drie onderdelen van dit atlasdeel enkele voorbeelden de revue passeren: meervoud, verkleinwoord, woordgeslacht.

... MEERVOUD

Het meervoud in het Nederlandse taalgebied kent drie *basis*-gedaanten: *-e(n)* achter de stam, *-s* achter de stam of een verandering *in* de stam van het woord (bijv. enkelvoud *arm* - meervoud *erm*). De opkomst, verzwakking of handhaving van een bepaalde vorm hangt samen met taalsystematische en sociaal-geografische factoren. De komst en de bloei van het *s*-meervoud blijft nog een raadsel, hoewel daarover veel te zeggen valt. Een uitgebreide bespreking van historische mogelijkheden gaat in de Morfologische Atlas

van de Nederlandse Dialecten vooraf aan de ruim 60 kaarten die de meervoudsvorming illustreren.

Als voorbeeld van *s*-meervoudsvorming nemen we hier nu eens een heel recent (Engels) leenwoord, *tram*, kaart 1. Een Engels leenwoord kan immers tegelijk met de ontlening een *s*-meervoud uit het Engels meegebracht hebben. Overname uit het Engels is één van de mogelijkheden van ontstaan van het *s*-meervoud. De kaart kan opvallend genoeg als bewijs dienen dat veel plaatselijke dialecten toch in sterke mate een *e(n)*-meervoud verkiezen bij éénlettergrepige woorden.

Alleen *-s* is er in het zuiden: Frans-, West- en een groot deel van Oost-Vlaanderen. Daar is nauwelijks *-e(n)* te bekennen. Vlaams-Brabant, Belgisch Limburg en het zuiden van Nederlands Limburg hebben sterke concentraties van *s*-meervouden. Evenals het oosten van Groningen, heel Overijssel, een groot deel van Gelderland, van Utrecht en van de Zuid-Hollandse Alblas-serwaard.

De rest van het gebied (Noord- en Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant, het zuiden van Gelderland, het noorden van Nederlands Limburg, en Antwerpen) heeft op z'n minst evenveel meervouden met *-e(n)* als met *-s*.

Het ligt voor de hand dat het *s*-meervoud een wat 'onnatuurlijke' ontlening aan de standaardtaal zou zijn. Maar dit is in tegenspraak met de geografische verdeling: juist in de dialecten die het meest verschillen van de standaardtaal verschijnt de hoogste concentratie van *trams*, en in de dialecten (Hollands en Brabants) waar de standaardtaal juist haar basis heeft, verschijnt overwegend *trammen*. Het is mogelijk dat een aantal van de opgaven te wijten is aan hypercorrectie (het dialect 'behoort' af te wijken van de standaardtaal) – maar ook op deze indirecte manier zou dan dit (onbekende) aantal toch nog met invloed van de standaardtaal te associëren zijn. Het kaartbeeld voor *tram* lijkt een bevestiging te geven van de veronderstelling dat de verspreiding van <*s*>-meervouden door heel verschillende factoren bepaald kan zijn: enerzijds een taal-interne voorkeur voor de *s*-uitgang in het noordoosten en het zuidwesten van het taalgebied (oude kustdialecten die zich niet bij de continentale dialecten in Nederland en Duitsland hebben aangesloten), anderzijds het ontbreken van een duidelijk verband met een sterke cultuurtaal (de zuidelijke dialecten). Waar beide factoren elkaar konden versterken (zwak verband met de standaardtaal en interne voorkeur voor *-s* in Frans-, West- en Oost-Vlaanderen) is *-s* bijna de enige vorm; waar slechts één factor aanwezig gedacht kan worden (het noordoosten, Vlaams-Brabant en Limburg) wordt

-s frequent gebruikt. Waar geen van beide factoren aanwezig is blijft -s op de achtergrond.

Nog een opmerking tot slot, de kaart geeft *n i e t* aan waar *tram* ~ *trams/trammen* gezegd wordt tegenover *trèm* ~ *trèms/trèmmen*. Alleen daar waar enkelvoud en meervoud verschillen in die zin dat het meervoud de *è* heeft en het enkelvoud *a*, wordt dit met een eigen symbool aangeduid (*pal*). Voor het uitgebreid in beeld brengen van uitspraak-kenmerken kunnen we verwijzen naar de Belgische zuster-uitgave, de Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten.

... VERKLEINWOORD

Verkleining kent in het Nederlandse taalgebied twee hoofdindelingen die als het ware dwars op elkaar te leggen zijn: de opdeling in achtervoegsels met en zonder j-vorming (voor een groot deel overlappend met een opdeling in -t- en -k-achtervoegsels, denk daarbij aan *appeltje* en *appelke*) en de opdeling in wel of geen tussenklank tussen stam en uitgang. Deze tussenklank is meestal een -e- of een -s-, zoals bijvoorbeeld in *tangetje* en *tengske*. Het is vooral de verspreiding van dit laatste onderscheid die eruit springt op de 40 kaarten van het verkleinwoord.

De keuze voor een bepaalde vorm van het verkleiningsachtervoegsel (en er zijn vele vormen!) wordt door meerdere factoren beïnvloed. Van belang zijn vooral de slotklank van de voorafgaande stam, het aantal lettergrepen van de stam en de taal-contactsituaties die samenhangen met de geografische ligging van de woonkern.

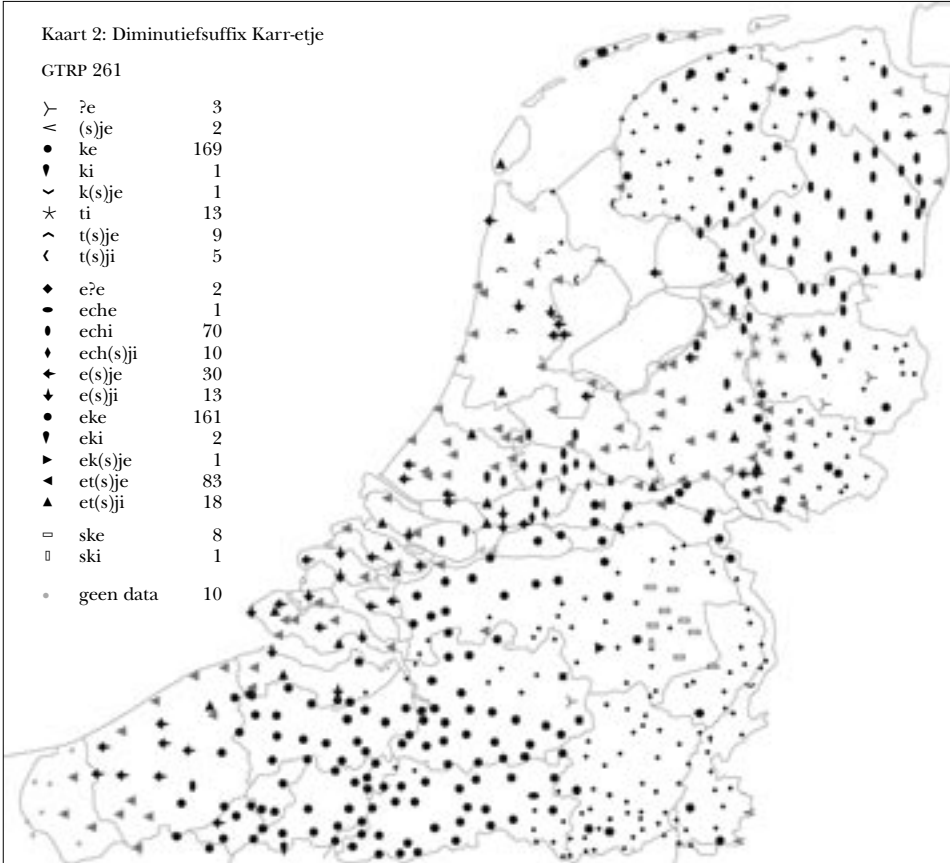
Als voorbeeldkaart van de verkleinwoordvorming dient hier kaart 2, *karretje*. De nieuwe atlas geeft bij dit woord aanleiding tot gevolgtrekkingen uit vergelijking van kaarten, reikt een nieuwe vraag aan en lijkt als derde punt bij een oude kwestie juist naar een oplossing te wijzen.

Klinkers in woorden op -r zijn over het algemeen verlengd. Verlengde klinkers geven aanleiding tot een aangepaste keuze van de verkleiningsuitgang. Dat verlenging in enkelvoud en meervoud in het spel is wordt weliswaar daar, waar enkelvoud en meervoud gelijk op gaan wat lengte, op de atlas-kaarten niet aangegeven, maar dit wordt wel meegedeeld in de begeleidende commentaren. (Uiteraard zijn alle aspecten van een woord na te gaan via de online database die te vinden is via de website van het Meertens Instituut.) Nu valt op, bij vergelijking van verschillende kaarten in de atlas, dat de geografische patronen die gevormd worden door de keuze van de uitgang juist lijken op de

Kaart 2: Diminutiefsuffix Karr-etje

GTRP 261

∩	ʔe	3
∧	(s)je	2
●	ke	169
▼	ki	1
∩	k(s)je	1
✱	ti	13
∩	t(s)je	9
∩	t(s)ji	5
◆	eʔe	2
●	eche	1
●	echi	70
◆	ech(s)ji	10
✱	e(s)je	30
◆	e(s)ji	13
●	eke	161
▼	eki	2
▶	ek(s)je	1
▲	et(s)je	83
▲	et(s)ji	18
□	ske	8
□	ski	1
●	geen data	10

patronen van de uitgangs-keuze na woorden met een korte klinker – terwijl juist anders te verwachten was. De twee observaties bij elkaar genomen geeft aan dat de verlenging moet hebben plaatsgevonden nadat de keuze van de verkleiningsuitgang al was gestabiliseerd (met de nog onverlengde stam).

Karretje lijkt ook wat betreft de verspreiding van de tussenklinker *-e-* op andere woorden met *korte* klinker (gevolgd door *l*, *m*, *n* of *r*). Maar op het tweede gezicht toch niet helemaal. Het verspreidingsgebied van de *-e-* is hier veel ruimer dan bij bijvoorbeeld *stalletje*, *mannetje* en *zonnetje*. Een afwijkend en vooralsnog onverklaard gedrag. Dat *kar* van oudsher een vrouwelijk woord is, met de vrouwelijke uitgang *-e* (*karre*) zal in dit gebied niet hebben meegespeeld omdat de wegval van die eind-*e* er reeds een oud verschijnsel is.

Wat *karretje* betreft hebben bijna alle vormen met een *-ch-* of *-t-* (zonder *j*-vorming) evenals de vormen *-chj-* (met *j*-vorming) een *-i* als eindklinker.

Bij *tj*-vormen is *-i* redelijk frequent maar bij *-k(j)*-vormen ontbreekt bijna elk spoor van de ‘palatale’ eindklinker *-i*. Dit zijn interessante gegevens omdat ze ons een inzicht geven in de ontwikkeling van de vormen van de verkleinings-uitgang. Het is met name interessant dat bij *karretje* (en andere woorden) de vormen met *-ch+i* en *-t+i* geografisch bij elkaar aansluiten. Van de laatste vorm (*-ti*) weten we, dat die op een vroeger stadium *-tj* (*+klinker*) teruggaat, waarbij het ‘palatale’ *j*-element van de medeklinker uiteindelijk op de klinker is overgegaan. Als we dit proces algemener van toepassing verklaren, dan hebben we meteen een verklaring voor het ontstaan van de *-chi*-vormen. Hier heeft dezelfde overgang plaatsgevonden als van *-tj* (*+klinker*) tot *-ti*. Bij *-chj* (*+klinker*), een vorm die op heel andere plaatsen in het Nederlandse taalgebied aanwezig is, heeft *-chj* (*+klinker*) zich dus ontwikkeld tot *-chi*.

... WOORDGESLACHT

In het standaardnederlands kennen we nog maar twee woordgeslachten: onzijdige woorden als *het brave kind* en gemeenslachtige woorden als *de grote vrouw/de grote man*. Maar in het zuiden van ons taalgebied, en ook in de Achterhoek en Twente zijn er nog drie woordgeslachten: onzijdig, vrouwelijk en mannelijk, en dat is nog vaak te zien aan de uitgang van lidwoorden en bijvoeglijk naamwoorden: een voorbeeld uit zuidelijke Brabantse dialecten is: onzijdig *het braaf kind*, vrouwelijk *de hoge kast*, en mannelijk *den hogen berg*.

In het onzijdig is er soms geen uitgang *-e* bij het bijvoeglijk naamwoord zoals in *het braaf kind*, maar in heel wat dialecten kan ook de *-e* in het vrouwelijk afvallen, en in het mannelijk kan dat ook de *-n* overkomen. Die wegval is onderhevig aan tamelijk ingewikkelde regels die bij het mannelijk te maken hebben met de beginklank van het volgende woord (*‘nen hogen berg*, *‘ne grote ring*), en bij het vrouwelijk onder andere met de slotklank van het bijvoeglijk naamwoord zelf (*‘ne hoge kast*, *‘ne bruin deur*). De preciese omstandigheden waaronder *-n* en *-e* al dan niet worden weggelaten komen uitgebreid aan de orde in de nieuwe atlas en we zullen dat hier allemaal niet uit de doeken doen, maar in ieder geval is de *-n* van het mannelijk vaak verdwenen voor een *r*, maar vaak behouden voor een *b*.

We laten u uit de MAND wel twee voorbeelden zien van bijvoeglijk naamwoorden die over het algemeen in de standaardtaal juist *g e e n* uitgang krijgen; dat zijn bijvoeglijke naamwoorden die zelf al op *-en* uitgaan, zoals *open* en *gouden*. In het standaardnederlands valt de slot-*n* vaak weg en dan

Kaart 3: Een GOUD-EN ring

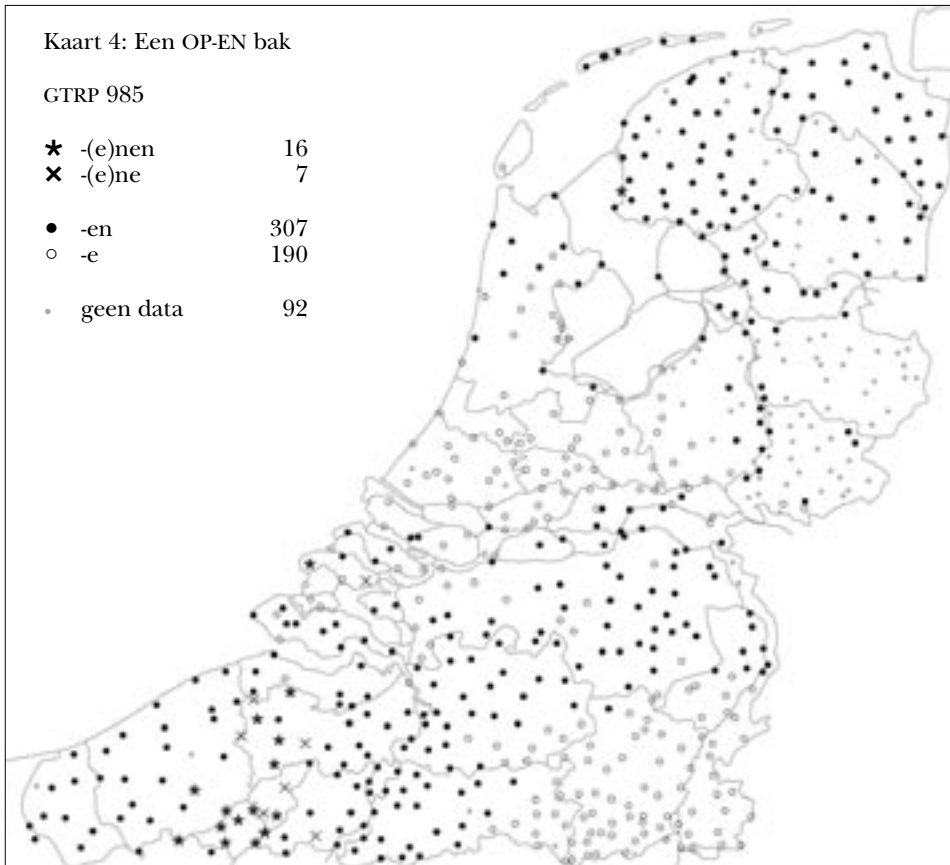
GTRP 983

★	-(e)nen	1
×	-(e)ne	30
●	-en	211
○	-e	331
—	-zero	19
⊙	-end	1
•	geen data	20

krijgen we *ope* en *goude*; datzelfde gebeurt ook in heel wat dialecten, maar in de noordoostelijke dialecten en in het Westvlaams en Oostvlaams blijft de slot-*n* vaak behouden.

Een bijvoeglijk naamwoord krijgt in het standaardnederlands gewoonlijk een *-e* als uitgang, behalve in het onzijdig na het lidwoord ‘een’: *een grote man, de grote vrouw, het brave kind, een braaf kind*. Bijvoeglijk naamwoorden op *-en* doen hieraan niet mee, die blijven onveranderd: het is dus niet *opene* en *goudene* – een procede dat in het Duits wel mogelijk is – maar het standaardnederlands houdt het kort met *een open bak, de gouden speld, het open huis* en *een gouden speldje*. Bij alles wat volgt laten we de preciese uitspraak van het woord buiten beschouwing, het gaat ons immers om de woordvorm, de morfologie, en in dit geval de uitgang, en daarbij scheren we *-en* en *-n* over een kam.

Het normale beeld van algemene *n*-afval is te zien op de kaart 3 *een gouden ring*: het verschijnsel is Hollands-Utrechts-Zeeuws met aangrenzend Westvlaams, Brabants en Limburgs. De noordoostelijke dialecten, het Fries en het Westvlaams bewaren de *-n*, en die komt verspreid ook nog elders in de zuidelijke dialecten voor. In afwijking van het standaardnederlands en van de meerderheid van de dialecten bestaan er in ons taalgebied wel degelijk vormen als *goudene(n)*, een vorm die voorzien is van een mannelijke uitgang, want onder de bovenvermelde omstandigheden waaronder *-n* kan wegvallen hoort ook de *r* zoals in *ring*; dus zijn *goudenen* en *goudene* eigenlijk dezelfde vorm. Het fenomeen is overwegend westelijk Oostvlaams en komt verspreid in Overijssel voor, en geografisch gezien is er nauwelijks aansluiting aan het Duits. Precies tussen het Westvlaamse *goudene(n)* en het Brabantse *goude* ligt

een strook *waar een goud ring* gebruikt wordt, met een afgeknotte vorm van *gouden*. Er is ook nog een vorm in Groningen die op *-d* eindigt: *goudend*.

Als we met dit alles in gedachten naar kaart 4 kijken, *een open bak*, dan kunnen we onze redenering over de mannelijke vorm *goudene(n)* bevestigen. We weten dat voor een *b* de *n* veel vaker gehandhaafd wordt en dat wordt in dit geval duidelijk bevestigd, er zijn nu 16 gevallen *openen* in hetzelfde gebied waar we voor de *r goudene* hadden. Dat er geen voorbeelden van *opene(n)* in Overijssel voorkomen ligt aan het feit dat we daar geen ter zake doende gegevens hebben, want men gebruikt er een ander woord *los*, en dat heeft maar een lettergreep en geen twee als *open*.

Heel eigenaardig is nu dat een deelregelmaticheid voor het behoud van de uitgangs-*n* in het mannelijk “-*n* blijft behouden voor een *b*”, nu ook geldt voor de niet-uitgangs-*n* van *open*. Dat is het geval in Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant, noordelijk Limburg en Zeeland, namelijk overal waar de kaart van *open* zwarte bolletjes tegenover die van *gouden* cirkels heeft. Het is niet het geval in de Noordoostelijke dialecten, waar in beide gevallen zwarte bolletjes op de kaart staan, en ook niet in het grootste deel van het Westvlaams.

Het lijkt er dus op dat in Brabant, Antwerpen, Vlaams-Brabant, noordelijk Limburg en Zeeland de *-n* van de ‘kale’ vorm *open* toch als een mannelijke uitgang gevoeld wordt: het is een pseudo-uitgang. Zo’n conclusie valt niet goed te trekken op grond van één enkele dialectbeschrijving die maar op één plaats betrekking heeft, want de onderliggende regelmatigheid komt pas goed naar voren bij een geografische vergelijking, zoals we hier volvoerden. Dit gegeven is een belangrijk argument om de presentatie en de verklaring van de verschijnselen in de vorm van een atlascommentaar te gieten.

Dit waren enkele voorbeelden van de enorme rijkdom aan verschijnselen, problemen en verklaringen die de nieuwe atlas biedt.

De atlas is in 2005 verschenen bij uitgeverij Amsterdam University Press (AUP) te Amsterdam.

Georges de Schutter, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman, Thera de Jong: Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten. [MAND]. Deel I: meervoudsvorming bij zelfstandig naamwoorden, vorming van verkleinwoorden, geslacht bij zelfstandig naamwoord, lidwoord en bijvoeglijk naamwoord. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Was Kortjakje schoolziek?

Martine de Bruin

Een vragensteller probeerde de tekst van het bekende kinderliedje ‘Altijd is Kortjakje ziek’ te interpreteren en vroeg zich af wat de achtergrond van de volgende regel is:

‘Midden in de week, maar zondags niet’.

Waarom was Kortjakje midden in de week ziek? Was Kortjakje soms een schoolziek meisje?

Om die vraag te beantwoorden, moet de vraag ‘wie was Kortjakje’ worden opgelost. Verwijst het kinderliedje naar een bestaande persoon?

... WIE WAS KORTJAKJE?

Als er in de Nederlandse Liederbank, een databank met de beschrijving van meer dan 100.000 Nederlandse liederen, wordt gezocht naar liedjes over Kortjakje, dan komt niet alleen het bekende liedje boven water. Een van de andere vondsten is:

‘Een nieuw lied, van Ragel Valderappus, eersaeme en seer secreete vrouw, zittende op ’t raedhuys van de Markus brug’, met als beginregel: Kortjakje zeer hups en fijn. Het lied komt voor op een liedblaadje uit het begin van de 18e eeuw. Het liedblad (een enkel blad of los katern met liederen, gedrukt op goedkoop papier en voor weinig geld vaak op straat verkocht) is een van vele uit de mars van Klein Jan, een pseudoniem van Pieter de Vos. Deze beroemde liedventer dichtte, drukte en verkocht liedjes op meerdere plekken in Amsterdam en dat deed hij met groot succes. Hij kon zelfs zijn eigen liedboekjes uitbrengen, welke herdruk op herdruk beleefden. In een daarvan, *De vrolijke Kramer*, laat hij zichzelf met zijn hondenkar afbeelden. Hij schreef niet alle door hem verkochte liedjes zelf, dus we kunnen niet met zekerheid zeggen of hij de auteur van het lied is.

De eerste strofe van dit lied luidt:

Afbeelding van Kortjakje in een begin 20e-eeuwse kinderliedbundel.

Kortjakje seer hups en fijn
Is de meeste tijd beschonken,
Kortjakje mag geen Brandewijn
Maer het moet Jenever zijn
Altijd is Kortjakje ziek,
Midden in de week en Zondags niet
Dan gaet zy haer hert versterken
Midden in de week wil zy niet werken,
Altijd is Kortjakje ziek.
Midden in de week en Zondags niet.

Hierin is gemakkelijk de tekst van het ons bekende liedje te herkennen. Kortjakje was de bijnaam van ene mevrouw Ragel [Rachel] Valderappus, die leefde aan het einde van de 17e of het begin van de 18e eeuw. Zij blijkt een zuipschuit geweest te zijn, die leefde van de jenever. Verderop in de tekst lezen we dan:

Kortjakje is vroeg opgestaen,
En zy is met radde kooten [=benen]
Na [=naar] de Markus brug gegaen,
De jongens volgden achter aen
Kortjakje mag geen Brandewijn,
Maer het moet Janever zijn,
Daer vond zy 't Raedhuys beschetten,

Dat kon Ragel niet op eeten,
Daerom is Kortjakje ziek,
Midden in de week en Zondags niet.

Deze strofe en de titel lijken erop te wijzen dat Rachel Valderappus wat met de publieke toiletten van doen had, de zogenaamde secreten. Deze waren vaak onder een brug te vinden. Was het misschien haar taak om die toiletten schoon te houden en deed ze dat niet? In ieder geval was ze onderwerp van spot, want vriendelijk is het liedje niet voor haar. Zo wordt onder meer gezegd dat:

Valderappus wil niet trouwen
maer zy beghint met Pluggen [=o.a. ploerten] t'houwen [ze begint het met mannen te houden].

Kennelijk nam ze het met de zeden ook niet al te nauw en is ze alles behalve eerzaam. Is haar naam misschien veelzeggend in deze en kleepte ze zich uitdagend?

... KORTJAKJE ALS PERSONAGE

Het beeld van Kortjakje kunnen we completeren met behulp van de andere liedjes die over haar zijn geschreven. Deze heten 'Kortjakjes Kraem-bed, die nooit gewoon was te kinderen [=kinderen te krijgen], en nu in haer hooge Ouderdom van Tagtig Jaren in de Kraem gekomen [is] van twee Meysjes' en 'Testament van Kortjakje'. We vinden ze in dezelfde collectie als bovenstaand liedje, de zogenaamde collectie Nijhoff (Universiteitsbibliotheek Leiden: 1497 H 16), met vooral liedjes van of voor Klein Jan. Het eerste liedje handelt over de wonderbaarlijke gebeurtenis van de geboorte van twee dochtertjes bij de 80-jarige Kortjakje. Overigens is ze in dit kluchtliedje niet langer ongetrouwd. Haar echtgenoot is prominent aanwezig. Hij neemt de gebakerde dochtertjes in zijn armen en ... zet het van blijdschap op een zuipen. Samen met een gezelschap, waaronder Kortjakje. De jenever vloeit rijkelijk. De kluchtige toon van dit liedje vinden we ook in het Testament van Kortjakje. Hierin wordt beschreven wat de laatste wens van Kortjakje was – een fles jenever mee in de doodskist 'voor onderweg' – en krijgen we te horen hoe Kortjakje aan haar einde kwam: ze viel neer 'zo zat gelijk een beest'. Ook wordt vermeld hoe het er op de begrafenis aan toe ging: in de

Een afbeelding van Klein Jan in de 11e herdruk van een van zijn liedboekjes. Het werd gedrukt bij de erven van de wed. Jacobus van Egmont te Amsterdam. Deze waren actief van 1757 tot 1787.

rouwstoet, waarin droevige jeneververkopers meelopen, wordt er stevig op los gedronken en het geheel ontaardt in een groot feest. Toch eindigt het leven van Kortjakje hiermee niet. Een vierde vindplaats van haar naam vinden we in een instrumentale bron. Hierin staat een verwijzing naar een liedje waarvan de tekst niet is overgeleverd, maar dat tot titel had: 'Kort Jakje is weer levendigh geworden'.

In de twee laatstgenoemde liedjes en de wijsaanduiding wordt de naam Rachel Valderapus niet meer genoemd en het lijkt alleen nog om kluchtige, verzonden verhaaltjes te gaan. Het is aannemelijk dat men op een gegeven moment niet meer wist dat de bijnaam naar een bestaand persoon had verwezen. Kortjakje werd de typische benaming voor een vrouwelijke dronkenlap waar men altijd om kon lachen. Wat dat betreft is er een parallel met meerdere personages uit (klucht-)liederen te trekken. Pierlala bijvoorbeeld, vandaag de dag nog bekend van de poppenkast, zal in vrijwel elk liedje waarin hij voorkomt, opstaan uit het graf om snaakse opmerkingen te maken en het op een zuipen zetten.

... KORTJAKJE: VARIANTEN EN MELODIE

Ergens in de overlevering is ook de herinnering aan de jeneverzuipende, onnette vrouw verloren gegaan en werd Kortjakje een keurig meisje dat op zondag naar de kerk gaat. In sommige gevallen is ook haar naam verloren gegaan: uit de Nederlandse Liederbank blijkt dat ook Mooi Jakje, Mooi Netje, Mietje-Wantj', Jan mijne man, Moeder Tonia en onze meid weigeren doordeweeks te werken, maar op zondag niet. Toch is er een element dat 'ons' Kortjakje onverminderd aan vroeger eeuwen bindt en dat is de melodie.

Deze melodie is een beroemde melodie. De goede luisteraar herkent hem in een werk van W.A. Mozart (K.V. 265). Toch baseerde Mozart zich in 1781 niet direkt op Kortjakje: hij bewerkte een waarschijnlijk 17e-eeuws

Frans wijsje met de naam ‘Ah, vous dirai-je maman’. Dit Franse liedje heeft ook model gestaan voor het Nederlandse liedje en voor nog veel meer liedjes in verschillende talen. Het bekendst is het Engelse ‘Twinkle, twinkle, little star’. Ook in Nederland gebruiken we de melodie nog voor andere liedjes, zoals het alfabetlied: ‘ a b c d e f g / [...] / x y z / dat zijn de letters van het alfabet’. Toch is in het Nederlands taalgebied het Kortjakjelied het bekendste lied op deze wijs.

Kortom, de oorspronkelijke Kortjakje was geen schoolziek, keurig meisje, maar een vrouw van besproken gedrag. Toch heeft dat gedrag wel wat weg van schoolziekte. Immers, doordeweeks werken deed ze niet, maar voor zondags drinken was ze altijd gezond genoeg.

... MEER LEZEN OVER KORTJAKJE

Diverse mensen hebben over Kortjakje geschreven. Een overzicht hiervan vindt u in Ben Hartmans artikel ‘Over Kortjakje’, in: *Jan Viool* 68 (1986-2), p.8-12.

De collecties van het Meertens Instituut

Koos Schell

Het Meertens Instituut heeft naast het wetenschappelijk onderzoek ook als taak de Nederlandse taal en cultuur te documenteren. Hiervoor zijn verschillende instrumenten voorhanden: een bibliotheek, gegevenssystemen waarin bijvoorbeeld verhalen en liederen op hun inhoud worden geanalyseerd, en archivalia. In dit artikel wordt voornamelijk ingegaan op het verzamelen van allerlei persoonlijke archivalia en beeldmateriaal.

Deze vaak persoonlijke collecties vormen interessant onderzoeksmateriaal. Meestal is zo'n collectie afkomstig van onderzoekers die het materiaal jaren gebruikt of verzameld hebben en dit na hun pensionering achterlaten. Vaak zijn ze aangeboden door informanten; mensen die tot de ontdekking gekomen zijn dat ze thuis voor onderzoek waardevol materiaal hebben liggen. Zo zijn we in het bezit gekomen van schriften en fiches met dialectwoorden, lijsten met bepaalde streekgebruiken, boerderijnamen etc.

Als ik aangesproken wordt door iemand die een verzameling wil aanbieden, zeg ik nooit meteen nee, hoewel natuurlijk niet elke collectie bij ons thuis hoort. Ik raadpleeg altijd een specialist. Voor de beoordeling van de waarde kan vaak volstaan worden met het opsturen van een fragment, maar soms wordt er ook een bezoek afgelegd. Ons criterium is dat de collectie voornamelijk moet bestaan uit papier. Soms wordt geadviseerd een verzameling aan een archief of museum aan te bieden. Slechts in één geval gaan wij nooit op een aanbieding in: namelijk als er geld voor gevraagd wordt. Wij hebben daar geen budget voor.

Op het moment dat het accepteren van een schenking serieus wordt overwogen, maken we een verklaring op waarin beide partijen hun eisen en plichten kunnen vastleggen. Van de kant van het Meertens Instituut is dat de verplichting om de collectie te conserveren (bijvoorbeeld in zuurvrij materiaal te verpakken) en het ter beschikking te stellen voor onderzoek. De schenker doet afstand van de collectie, zodat we later niet geconfronteerd worden met erfgenamen die een bepaald gedeelte opeisen. Soms als we niet meteen een goed overzicht van de collectie hebben of er niet zoveel vertrouwen in hebben en er niet voorgoed mee in onze maag willen blijven zitten

wordt er een clause opgenomen waarin staat dat we ermee mogen doen wat we willen. Dat hoeft niet altijd de oud-papier-bak te betekenen, het kan ook zijn dat bij nader inzien de verzameling naar een andere bibliotheek gaat. Daar hebben wij dan de vrijheid in.

Wanneer de collectie op het Instituut aangekomen is, wordt deze niet zonder meer in het magazijn neergezet. Ze wordt in zekere mate ontsloten en ingewerkt, en er komt ook een verhaal bij: wie is de schenker of de verzamelaar/maker, wanneer verzamelde hij/zij en waarom?

Meestal is de schenker een kind dat de collectie van een ouder een respectvolle plaats wil geven: boeken, liedbladen, foto's, prentbriefkaarten, geluidsbandjes. Als wij enthousiast reageren op het materiaal is er soms een soort schaamte, dat ze zich nooit eerder met de hobby van vader of moeder hebben ingelaten, dat ze het misschien zelfs een beetje gekleineerd hebben. Vaak heeft men dan het gevoel postuum toch nog recht te doen aan de ouder.

De laatste jaren zijn er vrij veel mensen die ons weten te vinden voor hun verzamelingen. Ik geef u graag wat voorbeelden:¹

IN 2004:

Mevrouw van den Akker heeft een verzameling Roodkapje-boeken die zij ons wil nalaten. Deze mevrouw heeft ALLES verzameld met betrekking tot Roodkapje: behalve boeken ook poppen, borduurpatronen en zelfs dekseltjes van tinnetjes koffiemelk. Zij wil de boeken aan ons nalaten. Theo Meder, onderzoeker naar volksverhalen, en ik hebben de collectie bekeken en het is onvoorstelbaar hoeveel boekjes er zijn waarin het verhaal al dan niet compleet verteld wordt, als officieel kinderboek of als verzamelitem bij een product (meestal levensmiddelen).

Mijnheer Wingerden heeft ons teksten van voordrachten van zijn vader geschonken. De voordrachten fungeerden in pre-radio- en tv-tijdperk als middel tot vermaak. De teksten zijn gescand en op cd gebrand. Zo kon hij de originelen in zijn archief behouden en hebben wij een waardevolle aan-

¹ Om privacyredenen zijn de namen van de schenkers gefingeerd.

vulling op dat genre kunnen krijgen. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat het voor ons niet altijd originelen hoeven te zijn.

Een waardevol boek met volksliederen, geschonken door mevrouw Spoelstra. Een enkel boek kan dus ook.

Een dochter van het echtpaar Barendsen wilde de nagelaten boeken en manuscripten over volksliederen en muziekinstrumenten een goede plaats geven. Hierbij zaten ook prentbriefkaarten van draaiorgels.

Mevrouw Tienstra heeft aanteken- en huishoudboekjes van een tante geschonken. Haar tante hield vanaf begin jaren '50 alle uitstapje en vakanties bij; waar ze op zondag naartoe gingen, waar de vakanties heen gingen en hoeveel er uitgegeven werd aan verschillende zaken.

Een dochter probeerde haar moeders verzameling familie-foto's over vier generaties te schenken. Zij wilde de collectie graag goed onderbrengen maar jammer genoeg heeft zij de tijd hiervoor niet gekregen: het huis moest ineens leeg worden opgeleverd. En het Meertens Instituut waarschuwen is dan niet het eerste waar je aan denkt. Wij zijn het contact met haar kwijtgeraakt.

Een meneer had een enorme verzameling foto's en documentatie over gevelstenen. Hem hebben we doorverwezen naar Monumentenzorg, de aangewezen organisatie voor dergelijke thema's. Gevelstenen zijn geen onderwerp van onderzoek bij ons.

In 2003:

De heer Hogendorp schenkt de verzameling topografische gidsjes van zijn vader aan ons.

Mijnheer Vrolijk schenkt de vakantiealbums van zijn moeder uit de periode 1955 - 1985 aan ons nadat er achtergrondgegevens zijn toegevoegd. Bijzonder aan deze vakantiealbums is de rolverandering van de maker: eerst was zij echtgenote, daarna meer moeder, vervolgens grootmoeder en tenslotte weduwe. Die rolverandering maakt dat er andere dingen in de vakantieverslagen worden genoteerd en dat er andere afbeeldingen in komen te staan. Je ziet tevens de verandering van zwartwit foto's, polaroid, mooie kleurenfoto's en ten slotte de in de souvenirwinkels verkrijgbare stereotiepe ansichten van witte stranden van Torremolinos.

Familiefoto-albums door mijnheer Jorissen geschonken. Zij bevatten foto's van een tante van hem en betreffen vooral toneeluitvoeringen en toneelverenigingen.

Verhaalcollectie *Foppe*: een nalatenschap. Dit mag tot nu toe wel de meest omvangrijke schenking genoemd worden: de verzamelaar had oorspronkelijk als doel een documentatiecentrum voor vertellen te worden.

Zijn collectie bestaat dan ook behalve uit honderden boeken en geluidsbanden met volksverhalen uit fotokopieën van artikelen over verteltechnieken.

Iemand vroeg ons, nadat een tentoonstelling over vogelverschrikkers in de Beyerd in Breda afgelopen was of het materiaal bij ons welkom was. De foto's zijn dat zeker wel maar realia zijn voor ons een probleem. We kunnen wel

papier en foto's goed bewaren, maar we hebben niet de faciliteiten en de kennis, zoals musea, om voorwerpen te conserveren.

In 2002:

Iemand biedt een boekencollectie over humor aan. Hij vroeg (erg veel) geld en hier zijn we dus niet op ingegaan.

Het archief van *Mas van Poelje*. Dit is een voorbeeld waarbij we blij waren dat we een clause hadden opgenomen waardoor we de vrije hand hadden in wat er uiteindelijk mee ging gebeuren. Op voorhand was niet duidelijk te krijgen wat de aard van de collectie was. Het was een enorm kaartsysteem dat opgeslagen was in schoenendozen. Dit bleken verwijzingen te zijn naar krantenartikelen over zo'n breed terrein dat het voor ons bijzonder weinig waarde had. Wij hebben zijn kaartstelsel dan ook weggedaan en zijn manuscripten bewaard.

Zoals u kunt lezen zijn er talloze voorbeelden van collecties die we hier bewaren. Belangrijkste criterium om de collectie op te nemen is of deze past binnen de doelstelling van het Instituut: het verzamelen en documenteren van de Nederlandse taal en cultuur. Fotocollecties geven bijvoorbeeld een prachtig inzicht in wat men door de jaren heen belangrijk vond om te fotograferen. Soms is dat van alle tijden, denk aan bruiloften en andere feesten, vakanties en bijzondere gebeurtenissen. Het is echter voor ons onderzoek naar het dagelijks leven al van belang om te zien wat mensen belangrijk genoeg vonden om te fotograferen. Meer specifieke collecties, zoals verhalen, boeken, en verzamelingen over een bepaald thema kunnen ook voor ons onderzoek van belang zijn. Mocht u in het bezit zijn van zo'n collectie, en denkt u dat deze van wetenschappelijke waarde kan zijn, bent u van harte uitgenodigd om met ons contact op te nemen.

Verschenen

Georges de Schutter, Boudewijn van den Berg, Ton Goeman, Thera de Jong (2005). *Morfologische atlas van de Nederlandse dialecten*. Deel 1: meervoudsvorming bij zelfstandig naamwoorden, vorming van verkleinwoorden, geslacht bij zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord en bezittelijk voornaamwoord. Een gedetailleerd overzicht van de morfologische variatie aan het eind van de twintigste eeuw, AUP, ISBN 90 5356 696 1, 96 + 80 pagina's, 95,00 euro.

Sjef Barbiers, Hans Bennis, Gunther De Vogelaer, Magda Devos, Margreet van der Ham (2005). *Syntactische atlas van de Nederlandse dialecten*. Deel 1: Pronomina, Congruentie en Vooropplaatsing Een gedetailleerd overzicht van de verrassend rijke syntactische variatie in het Nederlands aan het begin van de 21e eeuw. AUP, ISBN 90 5356 701 1, 96 + 80 pagina's, 95,00 euro.

Louis Grijp, Herman Roodenburg (2005). *Blues en balladen*. Alan Lomax en Ate Doornbosch (met muziek-cd), ISBN 90 5356 754 2, 80 pagina's.

Leonie Cornips & Karen Corrigan (2005). *Syntax and Variation. Reconciling the Biological with the Social*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 309 pagina's. (Current Issues in Linguistic Theory, nr. 265)

Gerrit Bloothoofd & Emma van Nifterick & Doreen Gerritzen (2004). *Over voornamen. Hoe Nederland aan z'n voornamen komt*. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 364 pagina's.

Mathilde Jansen & Marc van Oostendorp (2004). *Taal van de Wadden*. SDU, Den Haag, 124 pagina's. (Taal in stad en land) Internet: <http://www.taalin-stadenland.nl>.

Marc van Oostendorp & Hans Bennis & Leonie Cornips (2004). *Verandering en verloedering. Normen en waarden in het Nederlands*. Salomé (AUP), Amsterdam, 89 pagina's.

Onderzoek en documentatie van
Nederlandse taal en cultuur
Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam